

EUGENIUSZ PONCZEK

Łódź

EUROPA ŚRODKOWO-WSCHODNIA W POLSKIEJ MYŚLI POLITYCZNEJ (1939-1945)

Projekcje przyszłego pokojowego ładu geopolitycznego w Europie po II wojnie światowej mniej lub bardziej łączone były z koncepcjami „bloków politycznych”, unii, konfederacji oraz federacji. Koncepcja federacyjna Rządu RP na uchodźstwie była zgodna z brytyjską strategią bezpieczeństwa opartą na zasadzie „równowagi geopolitycznej” pomiędzy Niemcami i Związkiem Sowieckim¹. W. Churchill jeszcze w 1943 r. wyrażał przekonanie, iż „europejska rodzina narodów” składałaby się z mniejszych federacji regionalnych: bałkańskiej, naddunajskiej oraz polsko-czechosłowackiej. Poza strukturą sfederowanej Europy znalazłaby się Wielka Brytania oraz ZSRR. Dekoniunktura na polskie pomysły federalizacji Europy spowodowana została rezygnacją aliantów z „operacji bałkańskiej”². Pomysł utworzenia konfederacji polsko-czechosłowackiej, a z czasem federacji nie był zgodny z celem geopolitycznym ZSRR oraz z planami „komunizmu światowego”³. Realizację polskich pomysłów konfederacji, a w dalszej perspektywie federacji Europy Środkowo-Wschodniej uniemożliwiło nastanie „porządku jałtańsko-poczdamskiego”⁴.

¹ Por. A. B. Brzeziński, *Kwestia powojennej organizacji bezpieczeństwa w polityce zagranicznej Rządu RP na uchodźstwie 1939-1945*, Łódź 1999, s. 9.

² Por. Z. Bloch, *Z Zagadnień strategii i polityki generała Władysława Sikorskiego w okresie II wojny światowej*, w: Władysław Sikorski – Ignacy Paderewski, red. Cz. Bloch, Lublin 1988, s. 30-36.

³ Por. M. Zgórnjak, *Koncepcje federacyjne Rządu RP w Londynie w czasie II wojny światowej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 1995, z. 118, s. 121-122.

⁴ Po 1945 r. niektóre osoby z otoczenia gen. Sikorskiego, jak np. Józef Retinger, propagowały idee współpracy europejskiej w imię zjednoczenia „starego kontynentu”, patrz: J. Chodorowski, *Osoba ludzka w doktrynie i praktyce europejskich wspólnot gospodarczych*, Poznań 1990, s. 133-145; por. P. Grabowiec, *Od partykularyzmu do uniwersalizmu. Polskie koncepcje międzynarodowej integracji politycznej w latach 1939-1945. Zarys problematyki*, w: *Federalizm. Teorie i koncepcje*, red. W. Bokajło, Wrocław 1998, s. 249; M. Giedrojć, *Koncepcje federacji środkowo-europejskiej w myśli politycznej PPS-WRN, SL, SN w latach 1939-1945*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Acta Politica” 1999, s. 45-57.

UGRUPOWANIA PRAWICY NARODOWEJ

W środowisku Stronnictwa Narodowego aprobowany był pogląd, iż koncepcje federacyjne nie są korzystne dla Polski ze względu na położenie geopolityczne, ponieważ nie gwarantują jej wielkości i pełnej niepodległości⁵. Toteż „Polska Trzech Mórz” stanowić miała przeciwwagę wobec niemieckiej *Mitteleuropy*. Bałtyk jako „morze polskie” byłby gwarancją trwałego bezpieczeństwa w Europie Środkowo-Wschodniej⁶. Wyrażano przekonanie, iż równowaga sił w Europie będzie możliwa wskutek zapewnienia Polsce odpowiedniej pozycji w środkowo-wschodniej części „starego kontynentu”⁷. Propozycje „federalizmu polskiego” określone zostały jako pomysł „Polski kadłubowej”⁸, sprzeczny z ideą „wielkiego katolickiego państwa polskiego”⁹. W kręgach endeckich nośna była także koncepcja „państwa zachodnio-słowiańskiego” na obszarze międzymorza bałtycko-czarnomorskiego, któremu przewodziłaby „Wielka Polska”¹⁰.

Przywódcy SN na wychodźstwie pozytywnie oceniali pomysł związku geopolitycznego, jako przeciwwagi wobec zagrożenia ze strony Niemiec oraz ekspansji ZSRR¹¹. Aprobowali wzajemną współpracę Polski i Czechosłowacji, prowadzącą do konfederacji¹². Nadmieniano przy tym, iż nawet najdoskonalsza federacja nie zapewni bezpieczeństwa¹³. Mógłby zaistnieć jedynie związek regionalny w Europie Środkowo-Wschodniej, oparty na międzynarodowej współpracy gospodarczej i mi-

⁵ *Zmartwychwstałe plany federacyjne*, „Surma” 15-25 maja 1940, s. 2; „Walka”, 16 czerwca 1940, nr 10, s. 1; *Silna Polska będzie – bo musi być*, „Walka” 26 lipca 1940, nr 16, s. 1-2; *Tylko wielka i silna Polska*, „Walka” 5 września 1941, nr 35, s. 1.

⁶ *Polska trzech mórz*, „Walka” 19 września 1941, nr 37, s. 2-3; *Zagadnienie rządu*. Wywiad z dr Tadeuszem Bieleckim, „Myśl Polska”, Londyn (dalej: „MP-L”) 20 września 1941, nr 11-12, s. 201, 204.

⁷ *Polska idea narodowa*, „Walka” 17 czerwca 1942, nr 22, s. 1; *Armia sanacyjna czy armia narodowa* [Warszawa, czerwiec] 1942, *passim*; por. T. Bielecki, *Dwie koncepcje*, „MP-L” 1 lipca 1942, nr 27, s. 433-434.

⁸ *Mała czy wielka Polska?*, „Młoda Polska” (dalej: „MP”) 30 lipca 1942, nr 5, s. 2-3; *Jaka ma być Polska*, „Walka” 26 sierpnia 1942, nr 23, s. 1.

⁹ *O przyszłość narodu polskiego*, „Walka” [Lwów] 20 października 1942, s. 1; por. [S. Kozicki], *Cieśla czy sternik. Zagadnienie rządu w Polsce* [Warszawa, listopad 1942] s. 5-6, 12-13; *Narody nowego życia*, „MP” 23 grudnia 1942, nr 13, s. 6.

¹⁰ *Państwo Zachodnio-Słowiańskie*, [Warszawa po 20 września 1942] s. 5-36; *Ku Polsce trzech mórz*, „Polak” 29 października 1942, nr 4; *Podstawy programu Nowej Europy*, „Walka” [Lwów] 6 grudnia 1942, s. 1.

¹¹ *Świat anglosaski i nasza część Europy*, „MP-L” 10 kwietnia 1941, nr 2, s. 22-23; T. Goćkowski, *Czechosłowacja i Polska*, „MP-L” 30 kwietnia 1941, nr 3, s. 43; zob. W. Folkierski, *Polska w Europie i w świecie*, „MP-L” 30 kwietnia 1941, nr 3, s. 42.

¹² *Trzy warunki lepszego jutra*, „MP-L” 21 sierpnia 1941, nr 10, s. 181-182; *Wkład Polski do wojny*, „MP-L” 21 sierpnia 1941, nr 10, s. 182-184.

¹³ *O nasze granice*, „MP-L” 15 października 1941, nr 13, s. 228-229; M. Ostoja, *Prusy Wschodnie winny należeć do Polski*, „MP-L” 1 grudnia 1941, nr 16, s. 270.

litarnej¹⁴. Polska uzyskałaby czołową pozycję w „bloku państw” Europy Środkowo-Wschodniej¹⁵. Powstałaby „wspólnota kulturalna ogólnosłowiańska”, zapewniająca równowagę geopolityczną w Europie¹⁶. Na obszarze między trzema morzami zaistniałby „system politycznej wspólnoty” Słowiańszczyzny zachodniej¹⁷.

Po przekroczeniu w styczniu 1944 r. przez Armię Czerwoną „granicy ryskiej”, przywódcy SN przypominali, iż Polska „skazana jest na wielkość”, bowiem musi pełnić „kierowniczą rolę” na obszarze międzymorza bałtycko-czarnomorskiego¹⁸. Wiosną 1944 r. Tadeusz Bielecki opowiedział się za utworzeniem w Europie większych zespołów państw bez ZSRR i Wielkiej Brytanii¹⁹. Zapewniłoby to Europie równowagę geopolityczną. Krytykowano politykę ZSRR, tworzącego w Europie rozległą sferę wpływów bezpośrednich, obejmujących między innymi Polskę, Czechosłowację, Austrię, Jugosławię²⁰. Uznano to za samowolę i bezprawie w stosunkach międzynarodowych²¹.

W środowisku Konfederacji Narodu ugruntowana była opinia, iż musi odrodzić się wielka Polska, decydująca o bezpiecznym układzie geopolitycznym Europy²². Umożliwiłby on „wzajemne współzycie narodów wielkich”, bowiem Polska położona na „rubieżach dwóch kultur” podjęłaby się budowy „imperium słowiańskiego”²³. „Nacjonalizm etnograficzny” uległby w nim przekształceniu w „nacjonalizm imperiotwórczy”²⁴. Polska kreowałaby „własny system sojuszy w Europie

¹⁴ T. Piszczkowski, *Federacja... ale jaka?*, „MP-L” 20 stycznia 1942, nr 18, s. 312-313; *Związek Polski i Czechosłowacji*, „MP-L” 20 lutego 1942, nr 19, s. 340.

¹⁵ *Europa Środkowa – ośrodkiem pokoju*, „MP-L” 20 maja 1942, nr 24, s. 401; E. Sojka, *Narodami kierują idee*, „MP-L” 15 czerwca 1942, nr 25-26, s. 413-414.

¹⁶ T. Piszczkowski, *Polska a nowa Europa. Uwagi o polityce zagranicznej Polski*, Londyn 1942, s. 5-6, 28-33, 40-44, 48; tenże, *Polska a Europa Środkowa*, „MP-L” 1 lipca 1942, nr 27, s. 445.

¹⁷ „Biuletyn Centralny” 15 marca 1943, s. 3; „Słowo Polskie” [Lwów] 8 marca 1943, nr 9, s. 1; por. *Cień ze wschodu*, „Walka” 11 sierpnia 1943, nr 30, s. 10-11.

¹⁸ *Ruch narodowy*, [Warszawa] 1944, s. 14 -22; por. *O wojnie imperialnej*, [Warszawa 1944] s. 34-42.

¹⁹ T. Bielecki, *Drogi polityki polskiej*, „MP-L” 20 kwietnia 1944, nr 68, s. 937-940; *Klucz do Europy*, „MP-L” 20 lipca 1944, nr 47, s. 1012-1013.

²⁰ J. Wiańcycz, *Zaniepokojenie o demokrację*, „MP-L” 1 maja 1945, nr 90, s. 1208; *Sowietyzacja Polski a sprawa pokoju w Europie*, „MP-L” 1 maja 1945, nr 90, s. 1201-1202.

²¹ *Przeciąganie liny*, „MP-L” 20 maja 1945, nr 91, s. 1213-1214; M. R. Rojek, *Zdrada i klęska Niemiec*, „MP-L” 20 maj 1945, nr 91, s. 1215; *Stanowisko Stronnictwa Narodowego*, „MP-L” 25 lipca 1945, nr 95, s. 1261-1262.

²² *Świt nowego dnia*, „Pobudka” 27 kwietnia 1940, nr 17, s. 2; *Zwyciężymy*, „Pobudka” 21 czerwca 1940, nr 22, s. 2; zob. *Aneks*, w: K. Malinowski, *Tajna Armia Polska. Znak. Konfederacja Zbrojna. Zarys genezy, organizacji i działalności*, Warszawa 1986, s. 184-185.

²³ [B. Piasecki], *Wielka Ideologia Narodu Polskiego*, Warszawa 1940, s. 11-14, *passim*; Z. Przetakiewicz, *O konsolidację „Polaków Walki”* [Londyn, 1 lutego 1941], s. 8, 11, 14.

²⁴ „Nowa Polska” 15 września 1941, nr 9, s. 1; „Fakty na tle idei” (dalej: „Fnti”) 20 września 1941, s. 5; *Skrót Ideologii Konfederacji Narodu*, Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), 0/VI, sygn. 336/1, k. 2-5; *Nasze hasła*, AAN, 0/VI, sygn. 336/1, k. 54; por. *Nowe drogi polskiej polityki*, [Warszawa] 1941, s. 23-25.

Środkowo-Wschodniej”²⁵. Wypełniłaby zatem swoje posłannictwo dziejowe, decydując razem z pozostałymi krajami o „Imperium Słowiańskim”, a tym samym o kształcie geopolitycznym Europy²⁶. Polska – w przekonaniu ideologów KN – stałaby się niejako „filarem”, na którym opierałaby się cała Europa Środkowa od „Skandynawii do Bałkanów”²⁷.

Zbliżone poglądy głosili przedstawiciele Ruchu Miecz i Pług, opowiadający się za stworzeniem silnego państwa polskiego, obejmującego ziemie do Odry i Nysy Łużyckiej, łącznie z Gdańskiem i Prusami Wschodnim. Powstałoby „wielkie imperium” z dostępem do Bałtyku, Adriatyku i Morza Czarnego²⁸. Polska w sojuszu z państwami słowiańskimi, na „osi Warszawa-Praga-Belgrad”, przeciwstawiłaby się „parciu Niemiec i Rosji”²⁹. Byłaby ona państwem wielkim i potężnym, tworzącym „Wspólnotę Słowian” zgodnie z „posłannictwem dziejowym”³⁰. Nastąpiłby „powrót do jagiellońskiej idei słowiańskiej wspólnoty międzymorza bałtycko-czarnomorsko-śroziemnego”. Doszłoby do utworzenia „Federacyjnego Państwa Słowiańskiego”³¹. Powstałoby zatem „zjednoczona i potężna słowiańska Europa Środkowo-Wschodnia”, jako konfederacja, a z czasem federacja³².

Z kolei przedstawiciele Ruchu Zachodnio-Słowiańskiego, opowiadając się za przyłączeniem do Polski ziem do Odry i Nysy Łużyckiej łącznie z Prusami Wschodnimi, głosili pogląd, iż najwłaściwszym rozwiązaniem byłoby stworzenie federacji środkowoeuropejskiej, zapoczątkowanej konfederacją polsko-czechosłowacką. Zapewniłoby to Słowiańszczyźnie pokojowy rozwój w duchu „braterskiej zgody”³³. Zwolennicy owego Ruchu opowiadali się wprost za budową Federacji Słowian Zachodnich³⁴.

²⁵ *W Polsce nie będzie anarchii*, „Fnti”, 15 listopada 1941, s. 4.

²⁶ *Nam nie wystarcza niepodległość*, „Do broni” (dalej: „Db”) 18 listopada 1942, nr 19, s. 1-2; *Nowe horyzonty polskiej myśli technicznej*, „Technika w Gospodarce Narodu” (dalej: „TGN”) 6 grudnia 1942, nr 1, s. 1-2; *Uniwersalizm*, „NP” 2 stycznia 1943, nr 18, s. 1-2; por. *Łużyce i ich stosunki z Polską w okresie międzywojennym*, „Biuletyn Słowiański” (dalej: „BS”) 31 stycznia 1943, nr 1, s. 5-8.

²⁷ *Nasza zachodnia granica*, „BS” 20 lutego 1943, nr 2, s. 1; *Nasze ideały*, „Orzeł Biały” [Warszawa] 1 października 1943, nr 1, s. 1-2; *Idea jedności słowiańskiej a Rosja*, „Słowiańska Agencja Prasowa” (dalej: „SAP”) 23 października 1943, nr 1, s. 1-2; *Federacja czy inkorporacja*, „SAP” 23 października 1943, nr 1, s. 5.

²⁸ *O tym pomysście w Londynie*, „Miecz i Pług” (dalej: „MiP”) 17 maja 1942, nr 14, s. 2-3.

²⁹ *Oś Warszawa-Praga-Belgrad*, „Młody Nurt” (dalej: „MN”) 31 maja 1942, nr 11, s. 2-5.

³⁰ „MN” 14 czerwca 1942, nr 13, s. 3; *Granice przyszłej Polski*, „MN” 14 czerwca 1942, nr 13, s. 5-7; *O co walczymy*, „Polska Czynu” (dalej: „PC”) 1 lutego 1943, nr 5, s. 3; *Polska kolonialna*, [Warszawa, brw.], s. 1-5.

³¹ AAN, 0/VI, sygn. 208/1, k. 3-5, 13; *Dlaczego powstałimy* (Odezwa), AAN, 0/VI, sygn. 208/4, k. 2-3; *Idea, program wykonawczy*, „MiP” 29 lipca 1943, nr 26, s. 1.

³² *Przyszłość przyniesie nam potężne starcie*, „MiP” 15 kwietnia 1944, nr 49, s. 2-3.

³³ *Statyka i dynamika naszego ruchu*, „Ruch Zachodnio-Słowiański” 1942, nr 1, s. 1-2; *Drogowskazy dla korzystnego zjednoczenia*, „Ruch...” 1942, nr 1, s. 6; *Konfederacja czy federalna unia*, „Ruch...” 1942, nr 1, s. 11; por. *Memoriał Serbo-Łużyckiego Komitetu Narodowego w Polsce*, „Sprawy Łużyckie” (dalej: „SŁ”) 1 listopada 1942, nr 1, s. 1-3; *Powracamy na ziemię ojców*, „SŁ” 15 stycznia 1943, nr 1, s. 5-8.

³⁴ Zob. J. S. Chyszowski, *Imperializm i federacjonizm. Rozważania geopolityczne*, Edynburg 1942, *passim*.

Również przywódcy Stronnictwa Zrywu Narodowego aprobowali „słowiańskość”, przewidując powstanie „nowej Rzeczypospolitej”, zespalającej narody słowiańskie³⁵. Zaistniałaby „Narodowa Wspólnota Tworząca”, powodująca likwidację rozbitcia narodów Słowiańszczyzny Zachodniej³⁶. Polska zainicjowałaby Federację Wolnych Ludów Europy Środkowej³⁷. Doszłoby do „czynnej współpracy Słowian” w myśl zasady: „wolni z wolnymi, równi z równymi”³⁸.

Poglądy nie odbiegające od powyższych wyrażali w 1942 r. przedstawiciele Polskiej Organizacji Narodowych Syndykalistów. Twierdzili oni, że niepodległa, wielka i sprawiedliwa Polska, zgodnie z „narodową misją dziejową”, współtworzyłaby „Imperium Słowiańskie”, mogące odeprzeć zaborczość Rosji i Niemiec na obszarze Europy Środkowo-Wschodniej³⁹.

W środowisku narodowo-radykalnym (grupy „Szaniec” i Narodowych Siły Zbrojnych) aprobowana była teza, iż naród polski pragnie klęski Niemiec oraz „ostatecznej rozprawy z Czerwoną Moskwą”. Urzeczywistnienie owego zamierzenia spowodowałoby to, iż odtąd żadna „moc złowroga” nie zagrażałaby Polsce⁴⁰. Odrodzona „Polska Bolesława Chrobrego i Jagiellonów”, promieniowałaby swoją cywilizacją i przewodziła narodom Europy Środkowej⁴¹. Głoszono pogląd, że powojenna „Wielka Polska” zbuduje „swoją własny system polityczny na między-morzu Bałtyk – Morze Czarne i Morze Śródziemne”. Stałaby się ona „ośrodkiem krystalizacji politycznej na przestrzeni pomiędzy Niemcami a Rosją”, realizując konsekwentnie swoją „misję dziejową”. Polska zrealizowałaby ideę unii, lecz nie rozumianej jako federacja⁴². Wielkie polskie państwo narodowe poszerzone na zachodzie do Odry i Nysy Łużyckiej, inkorporując Prusy Wschodnie i Litwę, oparte byłoby na układzie geopolitycznym, obejmującym kraje położone pomiędzy „trzema morzami”. Pełniąc „zbrojną straż nad Niemcami”, byłoby

³⁵ [F. Widy-Wirski], *W dziejowej kuźni*, Warszawa [wiosna 1942], s. 57-59.

³⁶ „Zryw” 1 lutego 1943, nr 15, s. 3; *Idea Polski*, „Zryw” 18 marca 1943, nr 18, s. 1-2; *Na dziejowym zakręcie*, „Zryw” 31 stycznia 1944, nr 29, s. 1-3; por. *Deklaracja Ideowa Stronnictwa Zrywu Narodowego oraz współpracujących z nim organizacji – Kadry Polski Niepodległej i Polskich Związków Zawodowych „Praca”* [Warszawa, styczeń 1944], w: *Wizje Polski. Programy polityczne lat wojny i okupacji...*, s. 323-324.

³⁷ „Zryw” 29 maja 1944, nr 32, s. 6; *O wielką przemianę*, „Zryw” 22 września 1944, nr 38, s. 1.

³⁸ Por. *Nasze założenia programowe*, „Herold Polski” 31 listopada 1941, nr 1, s. 2-3.

³⁹ *Polska Organizacja Narodowych Syndykalistów. Wolność – Wielkość – Sprawiedliwość*, Warszawa 1941, s. 5-6, 13, 15-16; *Nasze Credo*, „Biuletyn Informacyjny PONS” 19 grudnia 1941, nr 11, s. 4.

⁴⁰ *Co dzieje się w świecie*, „Placówka” 7 lipca 1940, nr 1, s. 3-4; *Rosja sowiecka w obecnej wojnie*, [Warszawa, połowa 1940], s. 2, 5, 6, 14-16.

⁴¹ *Propaganda a rzeczywistość*, „Aktualne Wiadomości z Polski i ze Świata” 1 sierpnia 1941, nr 31, s. 2; *Polska ideologia wojskowa*, „Naród i Wojsko” listopad 1941, nr 1, s. 2; *Trzecie rozwiązanie*, [Warszawa 1941], s. 6; Bracia Budzisz (pseud.), *Jaką chcemy mieć Polskę*, [Warszawa] 1941, s. 27-28; [L. Neyman], *Szaniec Bolesławów*, Warszawa 1941, s. 3-5, 12, 65; tegoż, *Polska po wojnie*, [Warszawa 1941], s. 152.

⁴² [K. Stojanowski], *Przyszła Polska – państwem narodowym*, [Warszawa 1941], s. 17-30; por. *Pokój z Rosją – walka z Kominternem*, Warszawa [1941], s. 1-17.

nieodzownym czynnikiem powojennego ładu międzynarodowego w Europie Środkowo-Wschodniej⁴³.

Komitet Zagraniczny Obozu Narodowo-Radykalnego odrzucał pomysł sfederowania Europy na wzór USA. Jego przywódcy twierdzili, iż naród polski skutecznie oddziałując na kraje „pobratymcze”, współdecydowałby o bezpieczeństwie w Europie⁴⁴. Polska silna i wielka pod względem terytorialnym oraz politycznym, odgrywałaby decydującą rolę w Europie Środkowo-Wschodniej, neutralizując ekspansywne dążenia Niemiec i Rosji.

Uogólniając należy stwierdzić, że Stronnictwo Narodowe, odrzucając koncepcję federacji, głosiło tezę że Polska jest „skazana na wielkość” terytorialną, polityczną, militarną, kulturowo-cywilizacyjną i moralną. Jego reprezentanci uważali to za warunek *sine qua non* bezpieczeństwa „bloku państw” Europy Środkowo-Wschodniej. „Klucz” do europejskiego ładu pokojowego widziano w środkowo-wschodniej części „starego kontynentu”. Przeciwwstawiano się wszelkim postaciom hegemonii politycznej w Europie oraz koncepcjom podziału Europy na sfery wpływów.

Istniała zbieżność poglądów wśród środowisk prawicy narodowej w kwestii określenia roli przyszłej Polski, jako państwa narodu polskiego, które powinno być wielkie, silne, zintegrowane, obejmujące obszar na zachodzie do Odry i Nysy Łużyckiej, a na wschodzie co najmniej do linii ryskiej. Niektóre ugrupowania narodowo-radykalne aprobowaty pogląd, iż potężna Polska powinna stać się czynnikiem skupiającym inne narody, przede wszystkim słowiańskie, zamieszkujące obszar między morzami Bałtykiem i Czarnym oraz Adriatykiem. W przyszłości mogłoby dojść do powołania związku państw w formie konfederacji, a w dalszej przyszłości federacji, w celu przeciwstawienia się parciu Niemiec na wschód i Rosji zachód. Przeciwno rozwiązaniu federacyjnemu występowała zdecydowanie grupa „Szaniec” i NSZ.

ŚRODOWISKA „POSTPIŁSUDCZYKOWSKIE”

Przedstawiciele środowiska „postpiłsudczykowskiego” w okupowanym kraju domagali się zabezpieczenia Rzeczypospolitej oraz całej Europy Środkowo-Wschodniej przed agresją sowiecką i niemiecką⁴⁵. Nawiązywali do tradycji jagiellońskiej, domagając się urzeczywistnienia przez Polskę misji dziejowej, polegającej na

⁴³ *Polityka polska a rzeczywistość*, „Chrobry Szlak” 15 września 1943, nr 10, s. 1; *Nad Odrę i Nysę*, „Brzask” grudzień 1943, nr 18, s. 4-5; *Granice zachodnie. Instrukcja propagandy mówionej*, [b.m.w., ok. 1943], *passim*; *Zachodnia granica Polski po wojnie*, [b.m.w., 1944], *passim*; *Drogi pokolenia*, [Wielka Brytania] kwiecień 1944, s. 6-20.

⁴⁴ [E. Muszalski], *Kształtowanie elementów państwa. Terytorium, ludność, władza. Zagadnienia ustrojowo-prawne*, Londyn 1943, s. 174-181.

⁴⁵ *Nasz program terytorialny*, „Słowo Polskie” 19 stycznia 1941, nr 13, s. 3; „Polska” 25 lutego 1942, s. 1-2.

zjednoczeniu narodów śródziemnomorza zgodnie z wielowiekowym przesłaniem: „wolni z wolnymi, równi z równymi”⁴⁶.

Obóz Polski Walczącej opowiadał się w deklaracji ideowej z 25 sierpnia 1942 r. za rozszerzeniem granic niepodległej Rzeczypospolitej w rozmiarach gwarantujących jej decydującą pozycję w Europie Środkowo-Wschodniej⁴⁷. Silna Polska odgrywałaby czynną rolę w procesie organizowania tego rejonu Europy⁴⁸. Przewidywano, iż rezultatem porozumienia Polski i Czechosłowacji będzie konfederacja, a z czasem federacja Europy Środkowej, obejmująca również Litwę, Węgry i Rumunię. Polska pełniłaby rolę „filaru” systemu bezpieczeństwa śródkiemno-europejskiego⁴⁹.

Również „piłsudczycy” przebywający na wychodźstwie opowiadali się za utworzeniem federacji śródkiemno-europejskiej⁵⁰. Ich obawę budziła ekspansja ZSRR w Europie Środkowej, zagrażająca suwerenności Polski⁵¹. „Blok geopolityczny” w formie konfederacji, a w przyszłości federacji, zapewniałby bezpieczeństwo krajom śródziemnomorza⁵². Polska byłaby aktywnym i kreatywnym czynnikiem kształtującym równowagę geopolityczną w Europie Środkowo-Wschodniej.

Politycy wydający od 1941 r. „Myśl Państwowa”, a od jesieni 1942 r. tworzący Konwent Organizacji Niepodległościowych, przypominając o zamiarach ekspansjonistycznych ZSRR⁵³, podkreślali, iż Polska „skazana jest na wielkość” w Europie Środkowo-Wschodniej⁵⁴. Przywódca KON Wacław Lipiński w połowie 1943 r. pisał, że rozwiązanie federacyjne rozpocznie się od powołania związku polsko-czechosłowackiego⁵⁵. Z kolei Henryk Józewski, kierujący „Grupą Olgierda” stwierdzał, że silna demokratyczna Polska, razem z krajami Europy Środkowo-Wschodniej, wejdzie w skład Stanów Zjednoczonych Europy⁵⁶. Doszłoby zatem do

⁴⁶ *Tezy ideowe*, [bmw.] maj 1942, s. 1-2.

⁴⁷ Por. J. C. Malinowski, *Wizja III Rzeczypospolitej w myśli politycznej piłsudczyków z Obozu Polski Walczącej (1940-1944)*, „Roczniki Humanistycznej” 1996, t. XLIV, z. 2, s. 199-214.

⁴⁸ *Wizje Polski. Programy polityczne lat wojny i okupacji...*, s. 107-111.

⁴⁹ *Misja Polski w Europie Środkowej*, Warszawa 1943, s. 52-56.

⁵⁰ *Deklaracja Ideowa Piłsudczyków w Londynie*, „Państwo Polskie” 15 lutego 1944, nr 3, s. 5.

⁵¹ *O potrzebie programu federalistycznego*, „Zwrotnica” marzec 1944, s. 13; *Dziesięć lat Konstytucji Kwietniowej*, „Młodzież Walcząca” marzec-maj 1944, nr 3-5, s. 6.

⁵² *Sprawa Dolnego Śląska*, „Państwo Polskie” 15 maja 1944, nr 9, s. 4-5; por. Projekt Deklaracji Obozu Polski Walczącej, AAN, O/VI, sygn. 211, t. 7, k. 3, 5.

⁵³ *Cui bono*, „Myśl Państwowa” (dalej: „MP”) 30 grudnia 1941, nr 9, s. 1, 4; *Czego pragniemy*, „Służba Państwu” 10 kwietnia 1942, nr 5, s. 1-3; *Po roku paktu polsko-rosyjskiego*, „MP” 28 września 1942, nr 27, s. 2-7.

⁵⁴ *Zagadnienie reprezentacji politycznej kraju*, „MP” 30 kwietnia 1942, nr 37, s. 5-6.

⁵⁵ [W. Lipiński], *Bilans czterolecia*, „MP” 7 września 1943, nr 45, s. 8-11; por. *Oświadczenie Konwentu Organizacji Niepodległościowych*, [Warszawa, 28 września 1943], s. 1; zob. *O niezmienności stanowiska*, „MP” 29 marca 1944, nr 5, s. 3-5.

⁵⁶ *Co będzie dalej?*, „Polska Walczy” (dalej: „PW”) 14 listopada 1940, nr 9, s. 1, 4-5; *Założenia organizacyjno-ustrojowe*, „PW” 10 marca 1941, nr 4, s. 7-8.

powstrzymania „natarcia imperializmu wschodniego i germańskiego” na obszar międzymorza⁵⁷.

Jesienią 1941 r. płk Ignacy Matuszewski, publicysta prosanacyjny, współorganizator Komitetu Narodowego Amerykanów Polskiego Pochodzenia (KNAPP) pisał, iż Polska – kraj „wspólnoty zachodnio-europejskiej” – swym istnieniem musi „paraliżować dwa imperializmy”⁵⁸. Wypełnić powinna ona zatem „misję dziejową” polegającą na czynnej roli w dziele porozumienia krajów Europy Środkowo-Wschodniej⁵⁹.

W 1941 r. Tytus Filipowicz, związany z demokratycznymi kręgami środowiska „postpiłsudczykowskiego” na obczyźnie zakładał, że po zakończeniu wojny Wielka Brytania będzie organizatorem ładu międzynarodowego na kontynencie europejskim. Jej „solidnym partnerem” w Europie Środkowej byłaby demokratyczna Polska⁶⁰. Państwo polskie jako podmiot stosunków międzynarodowych pełniłoby rolę inicjatora konfederacji środkowo-europejskiej⁶¹. W końcu 1943 r. T. Filipowicz przewidywał, że proponowany związek polsko-czechosłowacki zapoczątkuje konfederację, a z czasem federację w Europie Środkowo-Wschodniej, wspomaganą przez „demokracje zachodnie”. Owa struktura geopolityczna służyłaby demokracji i bezpieczeństwu⁶².

Również przywódcy Chłopskiej Organizacji Wolności „Ractawice” aprobowali pogląd, iż konfederacja polsko-czechosłowacka zapoczątkowałaby – w myśl z przesłania: „wolni z wolnymi, równi z równymi” – istnienie bloku geopolitycznego w Europie Środkowo-Wschodniej, współpracującego ze związkami państw bałkańskich i skandynawskich⁶³.

⁵⁷ [H. Józewski], *Granice Wschodnie Rzeczypospolitej*, [Warszawa] 1941, s. 1, 4-8; por. *Tendencje rozwojowe życia*, [Warszawa] kwiecień 1942, s. 3, 8; „Ziemie Wschodnie Rzeczypospolitej” (dalej: „ZWRz”), kwiecień 1942, nr 1, s. 1; *Polska decyduje*, „ZWRz” listopad 1942, nr 8, s. 1-2.

⁵⁸ J. Matuszewski, *Wola Polski*, „Wiadomości Polskie Polityczne i Literackie” (dalej: „WPPiL”) 5 października 1941, nr 40, s. 1; tenże, *O co walczymy*, [New York] 1942, s. 5-16; por. „Służba Państwu” 10 maja 1942, nr 7, s. 1-5.

⁵⁹ J. Matuszewski, *O co walczymy...*, *passim*; tenże, *Granice na Renie*, „WPPiL” 3 października 1943, nr 40, s. 4; tenże, *Granice zachodnie*, New York 1943, *passim*; *O co walczymy*, „Na straży” 13 lutego 1945, nr 5, s. 3-4; J. Matuszewski, *Hańba albo chwala*, [Tel-Awiv] 1944, s. 37, 40, 47-48; por. tenże, *Czy Anglia gwarantowała granice Polski?*, Edynburg 1944, s. 2-32; tenże, *Ostrzeżenie z podziemi*, Edynburg 1944, s. 1-32.

⁶⁰ T. Filipowicz, *W przededniu trzeciej Polski*, Londyn 1941, s. 9-14; tenże, *Poland and Central Europe after the war. Some reflections*, London 1941, s. 11-42.

⁶¹ [Wypowiedź T. Filipowicza], I-szy Kongres Polaków w W. Brytanii, Londyn 1942, s. 6-7.

⁶² T. Filipowicz, *Drogami Lenina czy Piotra Wielkiego?* (Odczyt urządzony staraniem Komitetu Zagranicznego Polskiego Stronnictwa Demokratycznego w „Ognisku Polskim” w Londynie 17 grudnia 1943 r.), w: *Sprawy polsko-rosyjskie*, Londyn 1944, s. 17-31.

⁶³ Deklaracja Ideowa „Ractawice” z 30 września 1943, [Warszawa 1943], s. 3-4; zob. AAN, O/VI, sygn. 211, t. 1, k. 12-14; *Deklaracja Ideowo-Programowa*, „Walka i Wolność” 12 marca 1944, nr 86, s. 2-3; S. Dąbrowski, *Chłopska Organizacja Wolności*, „Ractawice” 1939-1945 wobec problemu powojennych granic Polski, w: *Studia z dziejów ruchu ludowego*, red. J. R. Szaflik, Warszawa 1971, s. 138-167.

Publicyści emigracyjni odwołujący się do tradycji „piłsudczykowskiej” wyrażali przekonanie, iż odrodzone i niepodległe oraz silne państwo polskie będzie kreatywnym czynnikiem w Europie Środkowo-Wschodniej⁶⁴. Byłby to „bastion kultury zachodnio-europejskiej”, jednocześnie „ostoja” bezpieczeństwa w tym rejonie „starego kontynentu”⁶⁵. Władysław Wielhorski, analizując (w 1943 r.) pod względem geopolitycznym obszar Europy Środkowo-Wschodniej, pisał, że konieczna jest solidarność narodów tego regionu, gdyż na wschód i zachód od niego „ukształtowały się potęgi mocarstwowe o wielkiej prężności”, dążące do ekspansji. Toteż „zgodny wysiłek” Polski i jej sąsiadów przyczyniłby się do stworzenia „zorganizowanej siły”, zapewniającej bezpieczeństwo w tym rejonie Europy⁶⁶. Z kolei Zbigniew Grabowski pisał, iż kraje Europy Środkowo-Wschodniej powinny rozwijać się harmonijnie⁶⁷, co sprzyjałoby utworzeniu związku geopolitycznego w atmosferze współpracy, stabilizacji, bezpieczeństwa. Z czasem doszłoby do utworzenia unii europejskiej⁶⁸.

Nieco inne opinie wyrażał Stanisław Mackiewicz (Cat)⁶⁹, który sceptycznie oceniał proces zbliżenia Polski z Czechosłowacją. Twierdził on, że kresy wschodnie, stanowiąc „wał obronny”, będą chronić Europę Środkowo-Wschodnią przed ekspansją ze wschodu⁷⁰. Publicysta ów podkreślał przy tym, iż Polska „budując od tysiąca lat na międzymorzu bałtycko-czarnomorskim zręby zachodniej cywilizacji”, musi dążyć do zapewnienia wolności wszystkim narodom Europy Środkowo-Wschodniej⁷¹.

Środowiska piłsudczykowskie, nawiązując dość wyraźnie do idei jagiellońskiej, opowiadały się za rozwiązaniem konfederacyjnym, i następnie federacyjnym na

⁶⁴ Np. W. Grzybowski, *Polska w walce o pokój 1919-1939*, Grenoble 1941, s. 44; tenże, *Pax Polonica*, Grenoble 1941, *passim*; por. A. Sterbałła, *Drogi pokoju i wojny*, „WPPiL” 16 lutego 1941, nr 7, s. 4.

⁶⁵ S. Olszewski, *Polska, której pragniemy*, [Tel-Aviv] 28 marca 1943, s. 3, 5.

⁶⁶ W. Wielhorski, *Strefa pięciu mórz. Zagadnienie Europy Środkowo-Wschodniej*, Londyn [1943], *passim*.

⁶⁷ Z. Grabowski, *Przyszłość Polski*, Londyn [20 lutego] 1944, s. 28-33, 35, 37-40; tenże, *Potrzeba nowej wizji*, „Polska Walcząca – Żołnierz Polski na Obczyźnie” (dalej: „PWŻP”) 18 marca 1944, nr 11, s. 1; tenże, *Sprawa Prus Wschodnich*, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” (dalej: „DPiDŻ”) 13 czerwca 1944, nr 138, s. 4; tenże, *Granice zwycięstwa*, „PWŻP” 28 października 1944, nr 43, s. 1.

⁶⁸ Z. Grabowski, *Creative Peace. Integration of Europe a Necessity*, Glasgow 1944, s. 37, 57, 63, 65, 68.

⁶⁹ Zob. J. Jaruzelski, *Stanisław Cat-Mackiewicz 1896-1966. Wilno – Londyn – Warszawa*, Warszawa 1987, s. 241-278; E. Czapiewski, *U źródeł sporu o koncepcję...*, s. 15-34.

⁷⁰ S. Mackiewicz (Cat), *Idea słowiańska*, „WPPiL” 9 lutego 1941, nr 6, s. 3; tenże, *Trzylicie*, London (1942), s. 38, 41-42; tenże, *Lwów i Wilno*, [London 1942], s. 1-10; tenże, *4 stycznia 1944 r.*, Londyn 1944, *passim*; tenże, *Pińsk*, Londyn 1944, s. 1-26.

⁷¹ S. Mackiewicz-Cat, *Wilno*, Londyn 1944, s. 6-7; por. *O całość i niepodległość Rzeczypospolitej. Manifestacja społeczeństwa polskiego w Londynie w dniu 27 lutego 1945 r.*, Londyn 1945, s. 2-16.

obszarze międzymorza⁷². Przedstawiciele konspiracji „postpiłsudczykowskiej” oraz zwolennicy „ideologii państwowej” na obczyźnie głosili pogląd, że Polska niepodległa i demokratyczna oraz wielka i silna, integrująca kresy wschodnie oraz ziemie na północy i zachodzie (w przekonaniu OPW do Odry i Nysy Łużyckiej), odegra czołową rolę w Europie Środkowo-Wschodniej. Współpracując w ramach konfederacji z Czechosłowacją, Rzeczpospolita przyczyniłaby się skutecznie do powstania związku geopolitycznego państw międzymorza, obejmującego także Litwę, Białoruś, Ukrainę. Tak kreowany „blok geopolityczny”, jako konfederacja, przekształciłby się z czasem w federację, zapewniając bezpieczeństwo krajom tego regionu Europy oraz umożliwiając budowę międzynarodowego ładu pokojowego na całym „starym kontynencie”.

UGRUPOWANIA CHRZEŚCIJAŃSKO-SPOŁECZNE

W środowisku katolicko-społecznej grupy „Znak” ugruntowane było przekonanie, że Polska jako „natchnienie Europy” i „autorytet moralny” powinna współtworzyć z krajami sąsiednimi federację w Europie Środkowo-Wschodniej⁷³. Aprobowane były ustalenia układu o przyszłej konfederacji polsko-czechosłowackiej⁷⁴ z 23 stycznia 1942 r. Również przywódcy Frontu Odrodzenia Polski opowiedzieli się we wrześniu 1942 r. za urzeczywistnieniem „idei związku państw słowiańskich”, jako „bloku” krajów środkowo-europejskich, który opierałby się na „trwałej i twórczej współpracy”⁷⁵. Związek państw międzymorza zgrupowanych wokół Polski umożliwiłby zaistnienie równowagi geopolitycznej, sprzyjającej bezpieczeństwu krajów europejskich oraz ich chrześcijańskiemu odrodzeniu moralnemu⁷⁶.

Ideolodzy organizacji noszącej nazwę „Unia” opowiedzieli się w końcu grudnia 1940 r. za koniecznością budowy związku geopolitycznego Polski, Czech i Słowacji, rozszerzającego się stopniowo na inne narody słowiańskie⁷⁷. Ujawniłaby się zatem „wolna, swobodna dążność narodów do zorganizowania ładu na rozumnych i uczciwych zasadach”. Związek słowiańskich państw Europy Środkowej współistniałby z federacjami: łańską, skandynawską, unią anglosaską oraz związkiem „państw prometejskich” utworzonym po rozwiązaniu ZSRR. Nie aprobowano

⁷² W. Bączkowski, *U źródeł polskiej idei federacyjnej*, Jerozolima 1945, s. 27, 30, 32; por. *Karta światowego niebezpieczeństwa*, „Na straży” 8 lipca 1945, nr 13; S. Mroźkiewicz, *Podstawy polityki polskiej. Wstęp do rozważań programowych*, [Francja, ok. 1945], s. 2-17, 20-21, 25, 28.

⁷³ *Autorytet moralny Polski*, „Znak” 31 października 1941, nr 38, s. 6-8; Tezy programowe grupy „Znak”, AAN, O/VI, sygn. 202/1-54, s. 15-26.

⁷⁴ *Zagadnienia Federacji Środkowo-Europejskiej*, „Polska Odrodzona” 25 kwietnia 1942, nr 1, s. 8-11; *Zagadnienia Bloku Środkowo-Europejskiego*, „Polska Odrodzona” 23 maja 1942, nr 2, s. 10.

⁷⁵ [W. Bieńkowski], *Program Frontu Odrodzenia Polski*, [Warszawa, wrzesień 1942] s. 9.

⁷⁶ *Misja Narodu, Misja Polski*, „Prawda” 1943, s. 2-4.; *Misja katolickiej Polski w Europie Środkowej*, „Prawda Młodych” lipiec-sierpień 1943, s. 10.

⁷⁷ *Powstałiśmy i powrócimy nad Odrę*, „Naród” 28 grudnia 1940, nr 7, s. 4-7.

pomysłu „Stanów Zjednoczonych Europy” opartego na wzorach demokracji amerykańskiej⁷⁸. Powojenna, „nową Europę „tworzyłyby wolne, suwerenne narody”. Zaistniałyby „unia wolnych i równych” narodów pragnących „trwałego pokoju, powszechnej sprawiedliwości i dobrobytu oraz pełnego rozwoju kultury”. Europa stałaby się kontynentem urządzonym zgodnie z „idea unijną”⁷⁹. Polski „wysiłek historiotwórczy” umożliwiłby budowę na obszarze międzymorza federacyjnego „bloku” geopolitycznego⁸⁰. Polska i inne kraje Europy Środkowo-Wschodniej tworzyłyby „ośrodek systemu równowagi” na „starym kontynencie”⁸¹. „Doskonalszy ład moralno-polityczny”, uwzględniający zasadę równouprawnienia i federalizmu umożliwiłby zaistnienie „kreacjonistycznej cywilizacji chrześcijańskiej”, jednocześnie „unijnej” i uniwersalnej⁸². Doszłoby do zjednoczenia przez Polskę Słowian zachodnich i południowych oraz Ukrainy. Utworzona byłaby „jedna Rzeczpospolita wolnych i równych narodów”, jako unia państw środkowoeuropejskich⁸³, gwarantująca rozwój cywilizacyjny poszczególnych narodów oraz ich „trwałe współzycie pokojowe”⁸⁴.

W grudniu 1939 r. Tadeusz Kiełpiński – reprezentujący Stronnictwo Pracy – stwierdził, iż na obszarze międzymorza bałtycko-adriatycko-czarnomorskiego, Polska współtworząc federację, stanowiłaby czynnik równowagi geopolitycznej i bezpieczeństwa. Realizowałaby ona ów cel, kierując się zasadą: „wolni z wolnymi i równi z równymi”⁸⁵. W wyniku owej inicjatywy doszłoby do utworzenia konfederacji polsko-czechosłowackiej, zapoczątkowującej proces budowy federacji w Europie Środkowo-Wschodniej⁸⁶.

Publicysta SP, Stanisław Sopiński uważał w 1941 r., iż związek polsko-czechosłowacki jest zgodny z pragnieniem respektowania prawa i „pokoju na całym świecie”. Narody tworzące przyszłą federację poszukiwałyby tego

⁷⁸ *Polska, Słowiańszczyzna, Europa*, „Naród” 5 kwietnia 1941, nr 7, s. 3-8; por. [K. Studentowicz – oprac.], *Organizacja unionizmu jako ruchu ideowego*, [Warszawa 1941], *passim*.

⁷⁹ *Europa na rozdrożu*, „Naród” 26 czerwca 1942, nr 10, s. 2-3; por. *Zasady ustroju politycznego Polski. Tezy dyskusyjne*, „Naród” marzec 1943, nr 3, s. 10.

⁸⁰ *Rzeczpospolita Ludów*, [Warszawa] grudzień 1942, s. 5, 48, 62.

⁸¹ *Deklaracja ideowa „Unii”*, [Warszawa 1942], s. 2, 13-15; por. *O co walczymy*, [bmw., 1943], *passim*; [K. Studentowicz], *Ustrój polityczny Polski*, [Warszawa 1942] s. 1-2.

⁸² [J. Braun], *Unionizm – podstawowe zasady doktryny*, [Warszawa, ok. 1942-1943], AAN, 0VI, sygn. 344/1, s. 11-14; Polska w kulturze świata, „Kultura Jutra” styczeń 1943, nr 1, s. 2; *Młodzi walczą*, [Warszawa 1943], s. 1-3.

⁸³ B. Korzon [prawdopodobnie: J. Braun], *Polityka zagraniczna Polski*, AAN, 0/VI, sygn. 344/1, k. 59-60.

⁸⁴ *Fundamentalne zasady polityki zagranicznej Polski*, „Naród” czerwiec-lipiec 1943, nr 6-7, s. 12-13.

⁸⁵ T. Kiełpiński, *Za wolność waszą i naszą*, „Polska Walcząca” [Francja] 10 grudnia 1939, nr 2, s. 1; tenże, *Ku jakiej Polsce idziemy?*, Londyn 1940, s. 6-10, 15-21, 28.

⁸⁶ Tenże, *Powrót do idei jagiellońskiej*, „WPPiL” 15 czerwca 1941, nr 24, s. 4; tegoż, *In hoc signo*, „Gazeta Polska”, Jerozolim 1 lipca 1942, nr 153, s. 3; tenże, *Zagadnienia polskiej polityki zagranicznej*, „Jutro Polski” Londyn (dalej: „JP”) 24 kwietnia 1943, nr 20-21, s. 16-20.

co łączy⁸⁷. Oznaczałoby to „uporządkowanie Europy” i – co za tym idzie – likwidację sprzeczności na tym kontynencie⁸⁸. W ten sposób Polska pełniłaby twórczą rolę w federacji Europy Środkowo-Wschodniej, uzyskując „mocną pozycję” na „starym kontynencie”⁸⁹. Z poglądem tym na początku 1943 r. utożsamiał się ks. Zygmunt Kaczyński uważając, iż ze względu na konieczność zapewnienia równowagi geopolitycznej w Europie, Polacy powinni dążyć nadal do rozszerzenia konfederacji polsko-czechosłowackiej oraz przekształcenia jej z czasem w federację środkowoeuropejską⁹⁰.

W wypowiedziach programowych Stronnictwa Pracy z 1944 r. wyeksponowana została teza, że liczne narody sfederowanej Europy Środkowo-Wschodniej, zgodnie z ideą „unijnej wspólnoty”, osiągną wyższy poziom rozwoju cywilizacyjnego⁹¹. Rozwiązanie federacyjne w Europie zapewniłoby realizację „prawdziwej demokracji międzynarodowej”, co byłoby zgodne z tradycją przedmurza chrześcijaństwa i – tym samym – z misją dziejową Polski⁹². Federacja na obszarze międzymorza stałaby się czynnikiem równowagi i bezpieczeństwa na kontynencie europejskim.

W okresie II wojny światowej Stanisław Grabski⁹³, utożsamiający się z etosem chrześcijańsko-społecznym, opowiadał się wyraźnie za utworzeniem konfederacji w Europie Środkowo-Wschodniej, a w sprzyjających okolicznościach za przekształceniem jej w strukturę federacyjną. Związki federacyjne umożliwiłyby likwidację dezintegracji geopolitycznej w Europie⁹⁴. Na kontynencie tym wyeliminowana byłaby dominacja jakiegokolwiek mocarstwa oraz „superegoizm narodowy lub partyjny”. Redaktor londyńskiego „Jutra Polski” pisał, iż Europejczycy, szanujący zasadę suwerenności państwowej narodu, powinni ograniczyć ją dobrowolnie na rzecz nadrzędnych federacji. Polska połączyłaby się we wspólnocie geopolitycznej z Czechosłowacją, a z czasem z Litwą, Węgrami i Rumunią w celu „stworzenia

⁸⁷ [S. Sopicki], *Ku federacji z Czechosłowacją*, Londyn 1941, s. 4, 17, 24, 32; tenże, *Historia i polityka*, „JP” 15 czerwca 1942, nr 8, s. 12; tenże, *Litwa a Polska*, Londyn 1941, s. 3, 32; tegoż, *Litewski punkt widzenia*, „JP” 12 listopada 1942, nr 12, s. 3-4.

⁸⁸ [S. Sopicki], *Polska po wojnie*, Londyn 1942, s. 20-26, 33-34.

⁸⁹ [S. Sopicki], *Ekspansja i asymilacja*, „JP” 20 listopada 1943, nr 28-29, s. 12; tenże, *Obrona Polski w przyszłości*, „JP” 20 maja 1942, nr 4, s. 5-7; *Nowy układ sił w Europie*, „Reforma” 20 listopada 1942, nr 2, s. 5-6.

⁹⁰ Z. Kaczyński, *Nasze cele wojny i pokoju*, „JP” 30 stycznia 1943, nr 17, s. 4-6.

⁹¹ *Deklaracja Stronnictwa Pracy*, „Reforma” 10 kwietnia 1944, nr 3, s. 5-6; *Rozważania programowe*, [Warszawa 1944], s. 22-23; zob. *Program Stronnictwa Pracy*, Kraków [15 lipca 1944], s. 22-28.

⁹² *Wizje Polski. Programy polityczne lat wojny i okupacji 1939-1944*, oprac. K. Przybyśz, Warszawa 1992, s. 381-383.

⁹³ Zob. W. Wojdyło, *Działalność i koncepcje społeczno-polityczne Stanisława Grabskiego w Rządzie na Wychodźstwie (1941-1945)*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Polityczne” 1991, t. XXI, z. 231, s. 53-61; tenże, *Wizja miejsca Polski w Europie 1918-1945 w myśli politycznej Stanisława Grabskiego*, „Dzieje Najnowsze” 1994, nr 1, s. 13-25.

⁹⁴ S. Grabski, *Rząd i Sejm*, „JP” 1 listopada 1942, nr 6, s. 1-2; S. tenże, *Ku Zachodowi czy Wschodowi*, „JP” 15 stycznia 1943, nr 16, s. 3.

wartości wyższego rzędu w świecie powojennym” – czyli federacji⁹⁵. Oznaczałoby to zwycięstwo prawa nad siłą⁹⁶.

Gdy Armia Czerwona przekroczyła w styczniu 1945 r. linię Wisły i nacierała w kierunku zachodnim, S. Grabski zweryfikował powyższe stanowisko. Stwierdził mianowicie, iż Polacy pragnąc bezpiecznego bytu państwowego, muszą uzyskać zaufanie „tryumfującego Związku Sowieckiego”⁹⁷. Pisał, iż „trwale sąsiedzkie współzycie” z ZSRR umożliwi budowę zintegrowanego państwa narodu polskiego w nowych granicach. Realizacji owego zadania sprzyjałaby współpraca Polski ze wszystkimi narodami słowiańskimi w atmosferze porozumienia i ścisłej solidarności⁹⁸.

RUCH LUDOWY

Przywódcy i publicyści ruchu ludowego opowiadali się za „nowym porządkiem w stosunkach międzynarodowych i międzypaństwowych” na obszarze Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej⁹⁹. Jego zaistnienie sprzyjałoby – ich zdaniem – utworzeniu „państwa związkowego”, zabezpieczającego wolność i niepodległość Polakom Czechom, Słowakom Rumunom, Ukraińcom, Białorusinom i Litwinom. Porozumiałyby się także narody południowosłowiańskie, organizując wspólne państwo. Owe dwa „państwa związkowe”, respektujące ideę suwerenności narodu, zapewniłyby demokratyczny ład pokojowy w środkowej i południowo-wschodniej części „starego kontynentu”¹⁰⁰.

W środowisku ruchu ludowego pozytywnie odniesiono się do deklaracji polsko-czechosłowackiej z 11 listopada 1940 r. Wyrażono nadzieję, iż powołanie związku polsko-czechosłowackiego, jako konfederacji Europy Środkowej, będzie bardzo korzystne dla narodów ją zamieszkujących¹⁰¹. We wrześniu 1941 r. Stanisław Miłkowski stwierdzał, że „Polska w interesie własnym i w interesie utrwalania przyszłego porządku politycznego” powinna odegrać w Europie Środkowo-Wschodniej rolę „czynnika skupiającego wszystkie tamtejsze, pokrewne

⁹⁵ S. Grabski, *Do bezpieczeństwa Polski przez federację*, „JP” 27 lutego 1943, nr 18, s. 3-5; tenże, *Myśli o dziejowej drodze Polski*, Glasgow 1944, przedruk: Warszawa 1989, s. 14, 16-17, 25-26; tenże, *Polska myśl polityczna*, „JP” 24 maja 1943, nr 23, s. 6.

⁹⁶ S. Grabski, *Atmosfera moralna*, „JP” 24 czerwca 1943, nr 23A, s. 3; tenże, *The Polish-Soviet Frontier*, London 1943, s. 37.

⁹⁷ S. Grabski, *Potrzeba decyzji*, „JP” 25 lutego 1945, nr 8, s. 1; tenże, *Byle było dość ludzi*, „JP” 8 kwietnia 1945, nr 14, s. 1.

⁹⁸ S. Grabski, *Nil desperandum*, Londyn 1945, s. 20-21, 23-32.

⁹⁹ [S. Miłkowski], *O formę i treść przyszłej Polski*, [Warszawa, sierpień 1940], cz. 1, s. 3-6, 14.

¹⁰⁰ [S. Miłkowski], *O formę i treść przyszłej Polski*, [Warszawa, wrzesień 1940], cz. 2. Przedruk: W. Starzak [S. Miłkowski], *O formę i treść przyszłej Polski*, Londyn 1953, s. 20-24.

¹⁰¹ *Ścisłe porozumienie polsko-czeskie*, „Głos Wsi” 20 listopada 1940, nr 44, s. 2.

sobie pod względem struktury społecznej narody”¹⁰². Publicysta konspiracyjny pisał, iż „koniecznością dziejową” jest stworzenie „bloku państw” obejmującego Polskę, Czechosłowację oraz inne kraje, a wśród nich także Jugosławię i Grecję¹⁰³.

Przebywający na obczyźnie Jan S. Chyszowski uważał, że powinna być utworzona federacja Słowian Zachodnich, która nie miałaby nic wspólnego z pomysłem *Paneuropy* bądź *Mitteleuropy*¹⁰⁴. Granice owej federacji określone byłyby w wyniku wzajemnych uzgodnień narodów nią zainteresowanych, bez nacisków politycznych zarówno ze strony obcych, jak i sojusznicznych mocarstw¹⁰⁵.

Ruch ludowy aprobował układ polsko-czechosłowacki z 23 stycznia 1942 r. o zasadach przyszłej konfederacji Polski i Czechosłowacji¹⁰⁶. Wyrażono nadzieję, iż Polacy staną się organizatorami wspólnoty ludów słowiańskich, współpracującej z innymi narodami międzymorza¹⁰⁷. Powiązane unią z Czechosłowacją, rozbudowane terytorialnie państwo polskie, przyczyniłoby się do ukształtowania „dojrzałej demokracji agrarnej”¹⁰⁸. Europa stałaby się zatem „wspólną rodziną narodów”, połączoną ideą pokoju, wolności, demokracji i równości¹⁰⁹.

Po 25 kwietnia 1943 r., gdy doszło do „przerwania” stosunków dyplomatycznych polsko-sowieckich, ludowcy nie przestali eksponować tezy, iż obszarem bezpieczeństwa powinna stać się Europa Środkowo-Wschodnia¹¹⁰. Ułatwiłoby to – ich zdaniem – pokojową egzystencję sfederowanych państw tego rejonu Europy oraz respektowanie prawa do suwerenności i wyboru ustroju demokratycznego¹¹¹.

Przebywający na wychodźstwie Zygmunt Nagórski przypominał jesienią 1943 r., iż „problemem Europy Środkowej” jest „zagadnieniem małych państw”, ponieważ pragną one wolności i niepodległości. Toteż zaistnienie „Związku Środkowo-Europejskiego” stanowiłoby „kamień węgielny” przyszłej konfederacji ogólnoeuropejskiej. Nie stanowiłaby ona jakiegokolwiek zagrożenia dla ZSRR¹¹².

¹⁰² [S. Miłkowski], *O formę i treść przyszłej Polski*, [Warszawa, wrzesień 1941], cz. 5, s. 7-10, 16.

¹⁰³ *Omówienie tez programowych*, „Przebudowa” grudzień 1941, nr 9, s. 1-3, 7.

¹⁰⁴ Zob. J. S. Chyszowski, *Imperializm i federacjonizm. Rozważania geopolityczne*, Edinburgh – London [23 marca] 1942, s. 9-49, *passim*; tenże, *Ku syntezie Europy*, „Zielony Sztandar” (dalej „ZS”) 24 listopada 1942, nr 1, s. 1-2.

¹⁰⁵ J. S. Chyszowski, *O trwałe i bezpieczne granice*, „ZS” 8 stycznia 1943, nr 1, s. 1; por. S. Broms, *Federacje a nacjonalizm*, „ZS” 24 stycznia 1943, nr 2, s. 2.

¹⁰⁶ *Konfederacja polsko-czechosłowacka*, „Przebudowa” luty 1942, nr 2, s. 1-3; por. *Co nam dziś mówi idea Jagiellonów*, „Przebudowa” maj 1942, nr 5, s. 16.

¹⁰⁷ „Orka – Prawda Zwycięży” kwiecień 1942, nr 1, s. 4-5, 8.

¹⁰⁸ *Konfederacja polsko-czeska*, „Żywią i bronią” październik 1942, nr 14, s. 5-6.

¹⁰⁹ *Europa opiera się Niemcom*, „Wieści” 13 stycznia 1943, nr 2, s. 1-2; por. K. Stywiarski, *Idea zjednoczonych narodów*, „ZS” 31 marca 1943, nr 6, s. 1; *Konfederacja polsko-czechosłowacka*, „ZS” 24 kwietnia 1943, nr 7, s. 4.

¹¹⁰ *Pod zielonym sztandarem. Pokłosie święta ludowego*, London 1943, s. 24, 31-33; *Do narodów świata*, „Agencja Informacyjna Wieś” 22 czerwca 1943, nr 21, s. 1.

¹¹¹ *Z problemów Europy Środkowej*, „Wieści” 21 listopada 1943, nr 40.

¹¹² *Środkowa Europa i jej znaczenie dla Zachodu*, „Dziennik Polski” 14 października 1943, nr 102, s. 3.

Nowy porządek pokojowy w Europie oparty byłby – w opinii Jerzego Kuncewicza – na funkcjonowaniu dobrowolnych konfederacji¹¹³, w których obowiązywałyby normy „moralności politycznej”. Tego rodzaju „rozwiązanie federacyjne” zapewniłoby bezpieczeństwo w Europie¹¹⁴. Narody chłopskie Europy Środkowo-Wschodniej osiągnęłyby pełnię rozwoju w atmosferze „braterskiego współzycia”, tworząc federację¹¹⁵. Wolność, sprawiedliwość oraz demokratyczny ład pokojowy byłyby ostoją sfederowanej Europy Środkowo-Wschodniej¹¹⁶.

Na początku października 1944 r., a więc po upadku powstania w Warszawie, ludowcy zweryfikowali wcześniej głoszone poglądy dotyczące koncepcji federacyjnej. Za utopijną uznali oni „koncepcję imperialną”, nawiązującą do idei jagiellońskiej, ponieważ nie ma już warunków, aby Polska mogła pełnić rolę „ośrodka wielkiego słowiańskiego bloku bałtycko-czarnomorskiego”. Toteż pomysłem nierealnym nazwano „rozwiązanie federacyjne”, ponieważ nie dojdzie do rozczłonkowania ZSRR¹¹⁷. Owa zmiana stanowiska była artykułowana wprost po rezygnacji Stanisława Mikołajczyka 24 listopada 1944 r. z funkcji premiera rządu RP. Podkreślano, że Polska nie może w nowej sytuacji politycznej uważać się za „mocarstwo” i mieć ambicję tworzyć samodzielnie federację środkowo-europejską. Zdaniem publicysty „Jutra Polski” jedyną pozytywną możliwością mogła być tylko polityka współpracy z ZSRR¹¹⁸.

Na początku 1945 r. grupa ludowców przebywających na emigracji, której przewodzili Jerzy Kuncewicz, Zygmunt Nagórski i Stanisław Ścigalski, poddała krytyce stanowisko S. Mikołajczyka, zarzucając mu daleko idącą kompromisowość wobec stanowiska sowieckiego w kwestii „linii Curzona”¹¹⁹. Przypominali oni, że pragną pokojowej współpracy ze wszystkimi sąsiadami Polski, zwłaszcza ze słowiańskimi narodami chłopskimi¹²⁰. J. Kuncewicz nadal opowiadał się za urzeczywistnieniem idei federacji w rejonie środkowo-wschodnim Europy, gdzie zapewnić

¹¹³ J. Kuncewicz, *O pełne wyzwolenie człowieka*, „Nowa Polska” [Londyn], listopad 1943, z. 11, s. 760-761.

¹¹⁴ J. Kuncewicz, *Na nowych drogach*, Londyn 1943, s. 13-15, 27-28, 48-49; Por. *Program Ideowy „Młodego Lasu”* (z początku 1944 r.), w: *Dokumenty programowe ruchu młodzieży wiejskiej 1911-1981*. Wybór i opracowanie P. Matusak, J. Wypych, Warszawa 1986, s. 196; *Ku czemu idzie świat*, „Świat Młodych” luty 1944, nr 7, s. 1-2.

¹¹⁵ *Misja dziejowa Polski*, „Snop” 10 marca 1944, nr 59, s. 1-3; *Wojenne cele Polski w świetle Deklaracji Ideowo-Programowej Ruchu*, „Tygodnik Ludowy” 3 maja 1944, nr 11, s. 2.

¹¹⁶ *Ustrój Polski Ludowej*, „Ziemia” 10 czerwca 1944, nr 10, s. 2; *Demokratyczny ład*, „Wieści” 25 czerwca 1944, nr 26, s. 23.

¹¹⁷ *Na zakręcie dziejów Polski* (Artykuł dyskusyjny), „Za pługiem” 15 października 1944, nr 2, s. 2-6.

¹¹⁸ J. S. Chyszowski, *U rozstajnych dróg*, „JP” 4 lutego 1945, nr 5, s. 1, 4; F. Markowski, *Sfery wpływow*, „JP” 4 lutego 1945, nr 5, s. 1.

¹¹⁹ *Kuncewicz, Nagórski i Ścigalski do Prezydium SL w Kraju: Protest przeciwko kapitulacyjnej postawie* (20 stycznia 1945 r.), w: *Armia Krajowa w dokumentach 1939-1945*, Wrocław 1991, t. V, s. 243-244.

¹²⁰ J. Młot, *Polityka pokoju*, „ZS” 14 stycznia 1945, nr 2, s. 2.

należałoby trwały porządek, oparty na prawie i moralności, neutralizujący dążenia prowójenne i agresywne. Federacyjne „bloki” geopolityczne i gospodarcze, współpracowałyby ze sobą bez naruszenia suwerenności. Zaistniałaby równowaga geopolityczna oraz militarna zgodna z prawem międzynarodowym¹²¹.

Uogólniając należy stwierdzić, iż ludowcy wyraźnie opowiadali się za potrzebą utworzenia federacji w Europie Środkowo-Wschodniej, którą zapoczątkowałaby konfederacja polsko-czechosłowacka. Ewolucja ich poglądów rozpoczęła się od jesieni 1944 r., ujawniając się w sceptycyzmie wobec możliwości zrealizowania pomysłu federacji w Europie Środkowo-Wschodniej. Zjawisku temu towarzyszyła skłonność do opowiedzenia się za „rozsądnym kompromisem” w wymiarze geopolitycznym między Polską i ZSRR.

PRZEDSTAWICIELE OPCJI LIBERALNO-DEMOKRATYCZNEJ

Za utworzeniem przez Polskę i Czechosłowację związku geopolitycznego opowiadała się także konspiracyjna organizacja Szare Szeregi¹²². Publicyści prasy harcerskiej pisali, iż najpierw doszłoby do zrealizowania konfederacji polsko-czechosłowackiej, a z czasem powstałaby geopolityczna struktura federacyjna między Bałtykiem i Morzem Czarnym¹²³. Zaistniałaby zatem równowaga geopolityczna, nie dopuszczająca do skłócenia narodów Europy Środkowo-Wschodniej. Przyszła federacja krajów tego rejonu Europy dysponowałaby siłą wojskową, umożliwiającą prowadzenie polityki zbiorowego bezpieczeństwa¹²⁴. W środowisku harcerskim na obczyźnie aprobowana była myśl, że federacja narodów Europy Środkowo-Wschodniej zapewni bezpieczeństwo i swobodny rozwój ich kultury¹²⁵. Polska byłaby trzonem owej struktury federacyjnej, a ta z kolei ostoją ładu międzynarodowego na „starym kontynencie”¹²⁶.

W przekonaniu przedstawicieli Związku Odbudowy Rzeczypospolitej¹²⁷ oraz organizacji „Polska Niepodległa” konieczne byłoby „etyczne skonsolidowanie zrzeszenia narodów”, które tworzyłoby unię europejską¹²⁸. Konfederacja pol-

¹²¹ J. Kuncewicz, *O pełne wyzwolenie człowieka*, Londyn 1945, s. 179-180; por. dok. nr 1497 i nr 1500 w: *Armia Krajowa w dokumentach...*, t. V, s. 370, 372-373.

¹²² *Przyszłe związki narodowe*, „Źródło” 14 lipca 1941, nr 10, s. 3-4.

¹²³ *Równi i wolni*, „Dziś i Jutro” 15-31 marca 1942, nr 21-22, s. 2-3; *Straż na wschodzie*, „Dziś i Jutro” 16 kwietnia 1942, nr 23, s. 1.

¹²⁴ *Polacy są narodem lotniczym*, „Wzlot” maj 1943, s. 13-16; *O nasz stosunek do Czechosłowacji*, „Pismo Młodych” 4 lipca 1943, nr 11, s. 7; *Karta Atlantycka*, „Pismo Młodych” 6 czerwca 1943, nr 9, s. 2-4.

¹²⁵ *Skauting Międzymorza*, „Ognisko Harcerskie” (Londyn) wrzesień 1943, s. 1-3; por. *Deklaracja Komitetu Naczelnego ZHP (z dnia 25 lutego 1944)*, „Ognisko Harcerskie” styczeń-luty 1944, s. 1.

¹²⁶ E. Kostka, *Co harcerz o państwie wiedzieć powinien*, Jeruzolima 1945, s. 26-27.

¹²⁷ Położenie ogólne, „Nakazy Dnia” 30 marca 1940, nr 8, s. 1.

¹²⁸ *Jeszcze jedna odpowiedź*, „Jutro PN” 20 października 1940, nr 74, s. 1-2; *Polska w nowej Europie*, „Głos Wsi” 25 września 1941, nr 10, s. 1.

sko-czechosłowacka umożliwiłaby trwanie bezpiecznej „wspólnoty ludów” Europy Środkowo-Wschodniej¹²⁹. Podkreślano, że dążeniom federacyjnym w tym rejonie Europy nie powinien przeciwstawiać się ZSRR¹³⁰. „Rozwiązanie federacyjne” uznano za niezbywalne dla Polski oraz innych krajów Europy Środkowo-Wschodniej ze względu na konieczność zapewnienia ich bezpieczeństwa¹³¹. Zjednoczenie Demokratyczne, integrujące od lipcu 1944 r. ZOR, nie opowiadało się za koncepcją federacyjną. Zajął ono bowiem kompromisowe stanowisko wobec ZSRR, uzasadniane wymogiem „realizmu politycznego”¹³².

Autorzy Deklaracji Ideowej Stronnictwa Demokratycznego „Prostokąt” z 25 września 1940 r. opowiedzieli się za utworzeniem związku geopolitycznego Polski z innymi narodami, w myśl zasady „wolni z wolnymi, równi z równymi”. Byłaby to federacja zapewniająca równowagę geopolityczną, bezpieczeństwo, a zatem sprawiedliwy ład międzynarodowy w Europie¹³³. Polska, jako silne państwo, wchodziłaby w skład środkowoeuropejskiego związku federacyjnego¹³⁴, wypełniając w imię wolności i pokoju „posłannictwo dziejowe”¹³⁵. Owa federacja środkowo-europejska byłaby wynikiem ewolucji konfederacji polsko-czechosłowackiej¹³⁶. Konspiracyjne SD opowiadało się w projekcie „Deklaracji Ideowej” z kwietnia 1943 r. za skonfederowaniem Europy Środkowo-Wschodniej w formie „związku wolnych ludów”, mogącego odeprzeć agresję ze strony Niemiec i ZSRR¹³⁷.

Mieczysław Szerer, aprobujący etos ruchu demokratycznego, uznał federację za właściwą i atrakcyjną formę zrzeszania się krajów. Pisał on w 1942 r., iż idea federalizmu to czynnik kreatywny bezpieczeństwa międzynarodowego. Dlatego też aprobował koncepcję konfederacji polsko-czechosłowackiej, która z czasem przekształciłaby się w federację. Kraje podlegające „naczelnej władzy federalnej”

¹²⁹ Państwo przyszłości, „Wolna Polska” 27 maja 1942, nr 20, s. 2-3.

¹³⁰ Ofensywa na Rosję, „Wolna Polska” 16 grudnia 1943, nr 18, s. 2-3.

¹³¹ Do czego dążymy, AAN, O/VI, sygn. 203/VII/48, k. 256; *Deklaracja Ideowa Zjednoczonych Organizacji pod nazwą Zjednoczenie nowej Polski (z 1943 r.)*, w: *Wizje Polski. Programy polityczne...*, s. 305.

¹³² Najwyższy czas, „Nowy Dzień” 28 września 1944, nr 915, s. 1.

¹³³ *Deklaracja Ideowa Stronnictwa Demokratycznego*, „Myśli Społeczno-Polityczne” wrzesień 1940, nr 1, s. 3-4; *O przyszły pokój świata*, „Słowo Polskie” (dalej: „SPK”) 21 lipca 1941, nr 253, s. 3; Zob. J. Cichoński, *Polityka zagraniczna Polski w myśli politycznej Stronnictwa Demokratycznego w latach 1939-1944*, „Acta Universitatis Wratislaviensis, Nauki Polityczne” 1983, t. XVIII, s. 3-11; J. Krawulski, *Założenia ideowo-programowe Stronnictwa Demokratycznego w czasie II wojny światowej*, „Zeszyty Naukowe AE. Studia z Nauk Politycznych” Poznań 1991, z. 196, s. 5-19.

¹³⁴ Polska, „SPK” 2 sierpnia 1941, s. 2; *Orły polskie wracają do chwaty*, „SPK” 4 sierpnia 1941, s. 5.

¹³⁵ *Kultura chrześcijańska*, „Jutro Polski” Kraków (dalej: „JPK”) 6 lipca 1942, nr 2, s. 1; *O przyszły pokój świata*, „SPK” 22 sierpnia 1941, s. 3; por. AAN, O/VI, sygn. 211, t. 16, k. 7.

¹³⁶ *Cel właściwy*, „JPK” 20 lipca 1942, nr 4, s. 2; *Założenia wyjściowe dla programu ogólnej powojennej przebudowy politycznej*, „Nowe Drogi” 1 sierpnia 1942, nr 10, s. 1-2; *Federacja polsko-czeska a Europa Środkowa*, „JPK” 15 sierpnia 1942, nr 6, s. 1.

¹³⁷ *Projekt Deklaracji Ideowej Stronnictwa Demokratycznego*, [Kraków, kwiecień 1943], s. 1-2; *Trzeba wygrać pokój – nie tylko wojnę*, „Nowe Drogi” maj-czerwiec 1944, nr 5-6, s. 7-11.

przestrzegąłyby – w przekonaniu M. Szerera – zasady „zgodnego współżycia”, wolnego od „egoizmu narodowego lub zbiorowego”¹³⁸. W latach 1943-1944 poddał on krytyce pomysł podziału Europy na dwie części, z których wschodnia znalazłaby się pod wpływem sowieckim. Przyniosłoby to bowiem „staremu kontynentowi” upadek lub konflikt zbrojny¹³⁹.

Przywódcy organizacji „Komenda Obrońców Polski” aprobowali pogląd (w lutym 1942 r.), iż konieczne jest utworzenie „silnego bloku” krajów środkowo-europejskich w formie konfederacji, a w przyszłości federacji, w celu zapewnienia jego narodom bezpieczeństwa, sprawiedliwości i demokracji¹⁴⁰. Przedstawiciele „lewicującego” odłamu KOP tworzącego od października 1943 r. Polskie Stronnictwo Demokratyczne wyrażali przekonanie, iż federacje państw demokratycznych umożliwią Europie i światu respektowanie w sposób pokojowy prawa międzynarodowego¹⁴¹.

Z kolei ideolodzy Polskiej Ludowej Akcji Niepodległościowej (PLAN I) działającej od połowy października 1939 r. do końca stycznia 1940 r. opowiadali się za utworzeniem federacji będącej „Stanami Zjednoczonymi Europy Środkowej”. Ów uniwersalistyczny Związek Wolnych Narodów integrowałby Polaków, Czechów, Słowaków, Ukraińców, Białorusinów, Litwinów, Łotyszów i Estończyków, umożliwiając ich demokratyczne współżycie¹⁴². Druga niejako mutacja tej organizacji, istniejąca od marca 1940 r. PLAN II, współpracująca ze Stronnictwem Demokratycznym (SD), opowiadała się za urzeczywistnieniem idei „braterstwa ludów”. Celem byłoby utworzenie federacji środkowoeuropejskiej, obejmującej także kraje bałtyckie, Białoruś i Ukrainę. Kraje wchodzące w skład tej struktury geopolitycznej współpracowałyby z federacją bałkańską, chroniąc liczne narody przed „eksploatacją kapitalistyczną” oraz agresją zewnętrzną¹⁴³. W połowie 1942 r. wyrażano pogląd, iż owa federacja byłaby Stanami Zjednoczonymi Europy Środkowej¹⁴⁴.

„Lewicujące” Stronnictwo Polskiej Demokracji utworzone na początku lipca 1943 r. wskutek rozłamu w SD uważało, że Polska wejdzie w skład Stanów

¹³⁸ M. Szerer, *Federacje a przyszłość Polski*, London 1942, *passim*; tenże, *Przodownictwo w Europie*, „Polska Walcząca – Żołnierz Polski na Obczyźnie” 25 września 1943, nr 38, s. 1; tenże, *Europe. Federalism. Leadership. Organization*, London [ok. 1944], s. 3-23.

¹³⁹ [Przemówienie M. Szerera w Radzie Narodowej], „Dziennik Polski” 9 sierpnia 1943, nr 945, s. 2; [M. Szerer], *O przyszłą organizację świata. Dwie Europy – dwie miary*, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” 11 stycznia 1944, nr 8, s. 2.

¹⁴⁰ *Program polityczno-gospodarczy, KOP*, „Polska Żyje” 27 lutego 1942, nr 100, s. 2-4; *Elementy zwycięstwa*, „PŻ” 14 sierpnia 1943, s. 2-4; „Głos Demokracji” 27 lutego 1944, nr 44, s. 1.

¹⁴¹ *Deklaracja Ideowa Polskiego Stronnictwa Demokratycznego (z 27 listopada 1943)*, w: *Wizje Polski. Programy polityczne lat wojny i okupacji...*, s. 263-264.

¹⁴² *Związek Wolnych Narodów*, „Polska Ludowa” styczeń 1940, nr 1, s. 3-4.

¹⁴³ *Projekt ustroju państwa*, Warszawa, marzec 1942, s. 3-15.

¹⁴⁴ „Z dnia na dzień” 10 czerwca 1942, nr 11, s. 1; *Układy i fikcje starego pokolenia*, „Rzeczpospolita” lipiec 1942, nr 6, s. 7; por. *Ruchy społeczno-polityczne w XIX i XX wieku. Społeczno-polityczne życie Polski niepodległej (1919-1939)*, Warszawa 1943, *passim*.

Zjednoczonych Europy. Owa federacja państw, zapewniłaby „harmonijną współpracę wszystkich ludów świata”, bez przemocy w stosunkach międzynarodowych¹⁴⁵. Od jesieni 1943 r. SPD było świadome faktu, iż ZSRR przeciwstawia się zdecydowanie koncepcji federacji środkowoeuropejskiej¹⁴⁶. W 1944 r. nastąpiła wyraźna ewolucję poglądów SPD, prowadząca do rezygnacji z głoszenia tezy o utworzeniu federacji w Europie Środkowo-Wschodniej. Zaczęto odtąd propagować ideę „systemu zbiorowego bezpieczeństwa”¹⁴⁷. Aprobując przyjazną współpracę z ZSRR, przedstawiciele SPD opowiedzieli się w końcu 1944 r. za odrzuceniem koncepcji federacji¹⁴⁸.

Do jesieni 1943 r. ugrupowania takie jak KOP, PLAN i SPD opowiadały się za utworzeniem federacji w Europie Środkowo-Wschodniej. W tego rodzaju związku państw Polska odgrywałaby rolę kreatywnego lidera. Po wejściu w lutym 1944 r. owych ugrupowań konspiracyjnych do Centralizacji Stronnictw Demokratycznych, Socjalistycznych i Syndykalistycznych przyjęły one postawę kompromisową wobec stanowiska ZSRR. Za nierealny uznany został pomysł federacji środkowoeuropejskiej.

Publicysta londyńskiej „Nowej Polski”, Aleksander Hertz pisał latem 1942 r., iż związki regionalne w Europie powinny stanowić szerszą strukturę geopolityczną „starego kontynentu”. Aprobował on pomysł konfederacji polsko-czechosłowackiej, jako projekt konstruktywny w sferze stosunków międzynarodowych, umożliwiający przewyciężenie anarchii¹⁴⁹. Antoni Słonimski, redaktor „Nowej Polski” pisał, iż Europa na wzór USA powinna stać się po wojnie federacją¹⁵⁰. Europa Środkowo-Wschodnia tworzyłaby jeden zwarty „blok” polityczny i gospodarczy¹⁵¹. Urzeczywistnienie federacji na obszarze „starego kontynentu” przyniosłoby pozytywne skutki¹⁵². Jesienią 1943 r. Czesław Poznański stwierdza, że w powojennej sfederowanej Europie obowiązywałyby zasady sprawiedliwości społecznej i bezpieczeństwa zbiorowego. Oznaczałoby to kres wojen na tym kontynencie. Poza

¹⁴⁵ Wytuczne w sprawie reformy ustroju międzypaństwowego i międzynarodowego, „Rzeczpospolita Ludowa” sierpień 1943, nr 1, s. 6-8.

¹⁴⁶ Konieczność demokracji, „Młoda Demokracja” (dalej: „MD”) 20 listopada 1943, nr 1, s. 2; *Siła i słabość demokracji*, [Warszawa – Kraków – Lwów, grudzień 1943], s. 2-6.

¹⁴⁷ O realną politykę, „MD” 24 stycznia 1944, nr 4, s. 1-2; *Zadania Polski w dniu dzisiejszym*, „Tygodnik Polski” 12 lutego 1944, nr 43, s. 1.

¹⁴⁸ *Jak zapewnić pokój światu?*, „Kurier Powszechny” 16 września 1944, nr 5, s. 2; *Współpraca krajów Zachodniej Europy*, „Kurier Powszechny” 8 listopada 1944, nr 20, s. 2.

¹⁴⁹ A. Hertz, *Zagadnienia istotne*, „Nowa Polska” Londyn (dalej: „NP-L”) lipiec-sierpień 1942, z. 4-5, s. 354-360.

¹⁵⁰ A. Słonimski, *O nacjonalizmie*, „NP-L” październik 1942, z. 7, s. 538.

¹⁵¹ G. Gazda, *Ofensywa polska*, „NP-L” październik 1942, z. 7, s. 538; T. R. Zamoyski, *Powojenne zagadnienia gospodarcze środkowego rejonu Europy*, „NP-L” kwiecień 1943, z. 4, s. 251-252.

¹⁵² *O potrzebie nowego programu*, „NP-L” wrzesień 1943, z. 9, s. 597-599.

sfederowaną Europą pozostałby ZSRR¹⁵³. W drugiej połowie 1944 r. zaczęło dominować w publicystyce „Nowej Polski” przeświadczenie, że należy liczyć się z konsekwencjami politycznymi zwycięstw Armii Czerwonej¹⁵⁴.

Nietrudno zauważyć, iż przedstawiciele wszystkich organizacji utożsamiających się wprost lub pośrednio z systemem wartości liberalno-demokratycznych do połowy 1944 r. opowiadali bardziej lub mniej zdecydowanie za utworzeniem struktury federacyjnej w Europie Środkowo-Wschodniej. Utworzona byłaby najpierw konfederacja w Europie Środkowo-Wschodniej. Z czasem doszłoby do ukształtowania federacji na całym obszarze „starego kontynentu”, podobnej do Stanów Zjednoczonych.

RUCH SOCJALISTYCZNY

Socjaliści skupieni w Ruchu Mas Pracujących Polski Wolność – Równość – Niepodległość¹⁵⁵ wyrażali przekonanie, iż z „chaosu wojny wyłoni się” niekapita-listyczna i jednocześnie federacyjna „nowa Europa”. Byłby to rezultat „braterskiego” porozumienia wszystkich „wolnych ludów świata”¹⁵⁶. Integralnym „członem” federacji byłaby „trzecia republika polska”¹⁵⁷.

Pozytywnie oceniano deklarację polsko-czechosłowacką z 11 listopada 1940 r., której autorzy opowiedzieli się za „dobrowolnym związkiem” dwu niepodległych państw: Polski i Czechosłowacji. Jego rozszerzenie stworzyłoby nadzieję na zaistnienie federacji w Europie Środkowo-Wschodniej. Umożliwiłoby to powstanie federacji „wolnych ludów” Europy środkowej i zachodniej, jako „wielkiej wspólnoty europejskiej”, bez Niemiec i ZSRR. Ów Związek Wolnych Ludów Europy stanowiłby ostoję równowagi geopolitycznej na „starym kontynencie”¹⁵⁸.

¹⁵³ C. Poznański, *Europa*, „NP-L” listopad 1943, z. 11, s. 765-770; por. tenże, *Federacja... ale jaka?*, London 1941, *passim*; tenże, *The rights of nations*, London 1942, *passim*.

¹⁵⁴ W chwili rozstrzygnięcia „NP-L”, sierpień 1944, z. 8, s. 485; B. Brzozowski, *Próby organizacji pokoju*, „NP-L” maj 1945, z. 5, s. 292, 297.

¹⁵⁵ Zob. J. Juchnowski, *Plany federacyjne polskich socjalistów w latach II wojny światowej*, w: *Europejskie doktryny porozumienia i współpracy gospodarczej w XX w.*, red. K. Fiedor, Warszawa – Wrocław 1987, t. 1, s. 91-116; J. Juchnowski, *Koncepcje polityki międzynarodowej polskiego ruchu socjalistycznego w latach 1939-1945*, Wrocław 1987, s. 3-91; Itrich, *Wizja Trzeciej Rzeczypospolitej w myśli politycznej polskich socjalistów w okresie II wojny światowej*, „Archiwum Historii Myśli Politycznej” 1992, t. 2, s. 97-111.

¹⁵⁶ Manifest Wolności, listopad 1939, AAN, O/VI, sygn. 205, t. 2, k. 1; zob. *Z Pola Walki. Cele i drogi podziemnego ruchu robotniczego w Polsce (1939-1942)*, Londyn 1943, s. 5-7.

¹⁵⁷ *Stanowisko mas pracujących Polski. Zasadnicza uchwała konferencji*, „WRN” maj 1940, s. 1-2; por. Z. Zaremba, *Trzecia republika*, [Warszawa 1940], s. 3-5; *Zapowiedź przyszłości*, „WRN” 31 maja – 6 czerwca 1940, s. 1; *Narodzi się nowa Europa*, „Robotnik Polski w Wielkiej Brytanii” (dalej: „RPWB”) 8 września 1940, nr 2, s. 3; *Polska jest nieodzowna w odbudowie Europy i pokoju*, „RPWB” 1 grudnia 1940, nr 5-7, s. 5.

¹⁵⁸ *Na drodze ku nowej Europie*, „WRN” 10-20 listopada 1940, s. 1; *Walka z kulturą*, „Wolność” [Kraków] 7 grudnia 1940, nr 79, s. 8; *Manifest do Ludów Świata* [z lutego 1941 r.], w: *Z Pola Walki...*

Porozumienie polsko-czechosłowackie uznane zostało przez Adama Pragiera za początek procesu integracji geopolitycznej w Europie. Jego zdaniem doszłoby do utworzenia federacji w Europie Środkowo-Wschodniej oraz innych związków międzypaństwowych na obszarze międzymorza bałtycko-adriatycko-czarnomorskiego¹⁵⁹.

W ogłoszonym wiosną 1941 r. Programie Polski Ludowej socjaliści z WRN przewidywali, iż Polska wejdzie w skład „Związku Wolnych Ludów Europy”, silnej struktury geopolitycznej, eliminującej „wszelkie próby” inwazji zewnętrznej oraz oddziaływania „wybujałego nacjonalizmu”¹⁶⁰.

Możliwa byłaby w Europie równowaga geopolityczna¹⁶¹ oraz socjalistyczny ład pokojowy¹⁶². Zharmonizowane byłyby „interesów wszystkich sfederowanych narodów”¹⁶³.

Publicysta konspiracyjnego periodyku „Wolność” pisał (w lutym 1942 r.), iż ważny „ośrodek” Europy Środkowo-Wschodniej stanowią takie państwa, jak: Polska i Czechosłowacja, związane „prowizoryczną umową unijną”, która ulegnie rozszerzeniu na inne kraje¹⁶⁴. W przekonaniu Adama Pragiera układ o zasadach konfederacji tych krajów z 23 stycznia 1942 r., stanowiąc ważny etap w procesie federalizacji Europy Środkowo-Wschodniej¹⁶⁵. W połowie 1942 r. Feliks Gross pisał, iż federacją byłyby „wielki region bałtycko-dunajski”, w którym „należne

s. 24; *Nowa Polska w nowej Europie*, „WRN” 1-5 marca 1941, s. 3-4; „Wolność” 5 czerwca 1941, nr 12, s. 1-2.

¹⁵⁹ A. Pragier, *Związek polsko-czechosłowacki*, „WPPiL” 15 czerwca 1941, nr 24, s. 3; tenże, *Błędy Johna Evansa*, „WPPiL” 16 listopada 1941, nr 46, s. 2.

¹⁶⁰ *Program Polski Ludowej*, [Warszawa] 1941, s. 3, 6-8; por. *Niepodległa, demokratyczna, ludowa* [Przemówienie radiowe A. Pragiera w dniu 28 czerwca 1941], „RPWB” 20 lipca 1941, nr 2, s. 1; tenże, *Nowy etap wojny*, „RPWB” 20 lipca 1941, nr 2, s. 1.

¹⁶¹ *Posiedzenie Rady Międzysojuszniczej*, „Wolność” październik 1941, nr 15, s. 5; por. J. Stańczyk, *Polska chce być dobrym sąsiadem Rosji*, „RPWB” 1 października 1941, nr 3, s. 1-2.

¹⁶² W deklaracji przedstawicieli zagranicznych PPS i Ogólnego Żydowskiego Związku Robotniczego „BUND” w Polsce z połowy grudnia 1941 r. opowiedziano się za stworzeniem „wolnej i niepodległej Polski Ludowej”, zespolonej z innymi wyzwolonymi krajami, stanowiącymi „trwały związek ludów”. Respektowane byłyby wówczas takie wartości jak: równość i demokracja i pokój, nieodzowne w kreowaniu nowego „ładu socjalistycznego”. Przedstawiciel BUND-u – Emanuel Scherer pisał, że po wojnie narodził się „Nowa Europa”, czyli socjalistyczny „Związek Wolnych Narodów Europy”, obejmujący także „socjalistyczną Polskę”, gdzie respektowane byłyby takie wartości, jak: wolność, demokracja i etos pracy. Patrz: *Wolna Polska. Wspólna Deklaracja przedstawicielstw Polskiej Partii Socjalistycznej i Ogólnego Żydowskiego Związku Robotniczego „BUND” w Polsce*, reprezentujących w chwili obecnej cały ruch robotniczy Polski, New York [15 grudnia 1941], s. 5-6; E. Scherer, *Polska i Żydzi*, New York 1942, s. 32-33, 44, 65-70, 72-75.

¹⁶³ *Idea federacji* [luty 1942 r.], w: *Z Pola Walki...*, s. 35-37.

¹⁶⁴ *Polska a Rosja*, „Wolność” luty 1942, nr 1, s. 8-11.

¹⁶⁵ A. Pragier, *Polskie cele wojny*, „Nowa Polska” [Londyn], maj 1942, z. 2, s. 177, 180, 182-186; tenże, *H. G. Wells – kartograf przyszłego świata*, „WPPiL” 9 sierpnia 1942, nr 32, s. 2; por. J. Stańczyk, *O nową Polskę w nowym świecie*, „RPWB” 1 maja 1942, nr 9, s. 2; J. Szczyrek, *Porozumienie narodów środkowej Europy koniecznością dziejową*, „RPWB” 15 maj 1942, nr 10, s. 2.

miejsce” przypadłoby Polsce. Uważał on, że koniec wojny światowej przyniesie „powszechne powstanie ludów rewolucyjnych Europy”. Jego rezultatem byłoby utworzenie federacji europejskiej złożonej z największych państw i związków regionalnych¹⁶⁶. Zintegrowana Europa stałaby się elementem wielkiego systemu bezpieczeństwa „zjednoczonego świata” w duchu zgody, braterstwa, wolności, demokracji i socjalizmu. Powołana „Rada Europejska” regulowałaby stosunki polityczne między konfederacjami (z czasem federacjami) regionalnymi¹⁶⁷. Zdaniem F. Grossa trzy wielkie mocarstwa powinny sprzyjać federalizacji Europy¹⁶⁸.

Wśród socjalistów polskich na emigracji aprobowane było przekonanie, iż nie ma alternatywy dla „trwałego porządku międzynarodowego” o ile nie dojdzie do utworzenia federacji na obszarze Europy Środkowo-Wschodniej i Południowo-Wschodniej¹⁶⁹. Stanowiłoby to podstawę systemu bezpieczeństwa zbiorowego na „starym kontynencie”¹⁷⁰. Koncepcja federacji naddunajskiej¹⁷¹ nie powinna oznaczać – stwierdzał A. Pragier – restauracji monarchii Habsburgów, bądź koncepcji *Mittleurop*¹⁷².

W prasie konspiracyjnej eksponowana była teza (w drugiej połowie 1942 r.), iż utworzenie konfederacji, a z czasem federacji wolnych państw Europy Środkowo-Wschodniej byłoby zgodne z „najświetniejszą tradycją” Rzeczypospolitej, a także ambicjami niepodległościowymi innych narodów oraz zasadami demokracji¹⁷³. Powojenna Europa przekształciłaby się w demokratyczny „Związek Wolnych Narodów”, któremu poszczególne kraje przekazałyby część swoich uprawnień suwerennych. Wchodziłaby do niego odrodzona, niepodległa i demo-

¹⁶⁶ F. Gross, *Próba planu*, „NP-L” styczeń 1943, t. 1, s. 12; por. *Sprawy Europy Środkowej* [Wnioski PPS], „RPWB” 1 sierpnia 1942, nr 15, s. 2; zob. W. Kaczocho, *Filozofia społeczna Feliksa Grossa*, „Studia Filozoficzne” 1990, nr 1, s. 97-109.

¹⁶⁷ F. Gross, *Mysli o jutrze*, „NP-L” czerwiec 1943, z. 6, s. 415, 418-422; tenże, *Mysli o jutrze*, „NP-L” październik 1943, z. 10, s. 701-706; tenże, *Europa powojenna*, „RPWB” 15 czerwca 1944, nr 12, s. 1.

¹⁶⁸ F. Gross, *Peace Planning for Central and Eastern Europe*, „Annals of The American Academy of Political and Social Science”, Philadelphia, March 1944, s. 169-176; zob. F. Gross, *W rozmowie z...*, „Gazeta Wyborcza” 2-3 września 2000, s. 18.

¹⁶⁹ A. Ciołkosz, *Europa Środkowa i Południowo-Wschodnia a klauzula 5 Karty Atlantyckiej*, „NP-L” wrzesień 1942, z. 6, s. 474-482; tenże, *Przyszłość Polski. Próba syntezy*, „WPPiL” 15 listopada 1942, nr 46, s. 1-2; tenże, *Polska demokracja walcząca*, „Tygodnik Polski” [Nowy York], 16 maja 1943, nr 19, s. 1-2.

¹⁷⁰ W. Malinowski, *Bezpieczeństwo zbiorowe czy koncert mocarstw*, „RPWB” 15 stycznia 1943, nr 2, s. 1, 4; A. Pragier, *Rejon środkowo-europejski*, „NP-L” listopad 1942, z. 8, s. 671-674, 677.

¹⁷¹ W Londynie powstał Klub Naddunajski pod przewodnictwem Michała Karolyi’ego – socjalisty węgierskiego. W pracach tego klubu brali udział także Adam Ciołkosz, Jerzy Kuncewicz i Czesław Poznański. Członkowie Klubu Naddunajskiego preferowali koncepcję federacji środkowo-europejskiej. Patrz: F. Gross, *Federacje i konfederacje... Rodowód i wizje*, Warszawa 1994, s. 41.

¹⁷² A. Pragier, *Pokonani zwycięzcom czyli jak uratować Niemcy?* Londyn 1943, s. 15, 27-49.

¹⁷³ *Na gruzach starej Europy*, „Wiadomości Polityczne” 20 lipca 1942, nr 95, s. 1-5; por. J. Kwapiński, *Ku odbudowie kraju*, Londyn 1942, s. 4-6; *Federacja Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej*, „Wiadomości Polityczne” 1 listopada 1942, nr 101, s. 1-7.

kratyczna Rzeczpospolita łącznie z pozostałymi krajami federacji środkowoeuropejskiej¹⁷⁴. Obywatele projektowanego związku federacyjnego mieliby zapewnione bezpieczeństwo socjalne oraz spokój społeczny i pokój¹⁷⁵.

W nowej Europie „opartej na wolności narodów i sprawiedliwości społecznej” – czytamy w komunikacie Komitetu Zagranicznego PPS z marca 1943 r. – Polska „współżyłaby bratersko z Białorusinami i Ukraińcami, stając się ważnym elementem pokojowej Europy Środkowo-Wschodniej”¹⁷⁶. Sfederowana Europa Środkowo-Wschodnia nie byłaby miejscem współzawodnictwa Rosji i Niemiec. Ów rejon „starego kontynentu”, po podniesieniu poziomu ekonomicznego, wszedłby w skład „federacji ogólnoeuropejskiej. Związek Sowiecki nie mógłby przeciwstawiać się procesowi federalizacji Europy¹⁷⁷. Zanikałyby w przyszłości spory graniczne¹⁷⁸, uniemożliwiające harmonijną współpracę między państwami¹⁷⁹.

Powyższe stanowisko potwierdzone zostało na początku 1944 r. przez Adama Pragiera podkreślającego, że powojenna Polska powinna wejść w skład „bloku” państw Europy Środkowo-Wschodniej, stanowiącego ważny człon federacji europejskiej, tworzonej w atmosferze wolności, demokracji oraz poszanowania idei niepodległości¹⁸⁰. Zdaniem Zygmunta Zaremby świat powojenny oparty byłby na „zasadach wolności narodów”. Niepodległa Polska znalazłaby się w „Związku Wolnych Ludów Europy”¹⁸¹. Wskutek tego niemożliwy byłby jakkolwiek hegemonizm w Europie Środkowo-Wschodniej i Południowo-Wschodniej¹⁸².

¹⁷⁴ *Materiały do programu Polski Ludowej. Stosunki Polski ze światem*, [Warszawa 1942], z. 2, s. 4, 6.

¹⁷⁵ Tamże, s. 1-7; por. *Głosy podziemnej Polski i Czechosłowacji. Federacja – ustrojem przyszłości*, „RPWB” 15 lutego 1943, nr 4, s. 1.

¹⁷⁶ Komunikat Komitetu Zagranicznego PPS [Londyn 6 marca 1943], AAN, O/VI, sygn. 346/1, k. 4.

¹⁷⁷ J. Stańczyk, *Federacja krajów Środkowo-Wschodniej Europy – podstawą trwałego pokoju i dobrobytu w Europie i świecie*, „NP-L” marzec 1943, z. 3, s. 164, 166-168; por. J. Szczyrek, *Po trzech latach wojny*, „RPWB” 1 marca 1943, nr 5, s. 1; *Polityka zagraniczna ZSSR*, „Wolność” maj 1943, nr 2, s. 4-5.

¹⁷⁸ *W przededniu*, „Jednością silni” [Wilno], sierpień 1943, nr 1, s. 1.

¹⁷⁹ R. Szumski, *To samo od Wschodu. Na marginesie stosunków polsko-czeskich*, „RPWB” 1 października 1943, nr 19, s. 1-2; *Organizacja światowego pokoju*, „RPWB” 1 grudnia 1943, nr 23, s. 4; J. Szczyrek, *Rok 1944*, „RPWB”, 1 stycznia 1944, nr 1, s. 1-2; W. Malinowski, *Bezpieczeństwo zbiorowe czy strefy wpływów wielkich mocarstw*, „RPWB” 1 stycznia 1944, nr 1, s. 1; tenże, *Wolność Polski i wolność w Polsce*, „NP-L” luty 1944, z. 2, s. 83-86; por. J. Szczyrek, *Polska terenem wojny*, „RPWB” 10 stycznia 1944, nr 2, s. 1-2.

¹⁸⁰ A. Prager, *Cele wojenne Polski*, Glasgow 1944, *passim*; tenże, *The Curzon Line*, [Palestine], s. 3-14; tegoż, *Tzw. „Linia Curzona”*, „PWŻP” 29 stycznia 1944, nr 4, s. 3; tenże, *Granica polsko-niemiecka*, „Gazeta Polska” [Jerozolima], 9 czerwca 1944, nr 155, s. 1.

¹⁸¹ [Z. Zaremba], *Demokracja społeczna. Próba wizji ustroju przejściowego*, Warszawa [marzec 1944], s. 92, 95.

¹⁸² *O co walczyliśmy*, „Do szeregu” czerwiec 1944, nr 1, s. 4-5; zob. *Cała Polska stoi za nami*, „ZaWiN” 15 lipca 1944, nr 28, s. 1; *Główny cel socjalizmu*, „Wiadomości Robotnicze” 17 grudnia 1944, nr 3, s. 3.

Stanowisko to prezentowane były często przez publicystów „Robotnika Polskiego w Wielkiej Brytanii” również w pierwszej połowie 1945 r. Na jego łamach podkreślano, że Polska będzie dążyć w epoce powojennego ładu pokojowego do urzeczywistnienia idei wolności, równości i niepodległości¹⁸³. Wykluczone byłoby wówczas jakiegokolwiek „dyktando” wielkich mocarstw¹⁸⁴.

Socjaliści polscy opowiadali się zdecydowanie za „rozwiązaniem federacyjnym” w Europie. Używali niekiedy niejednoznacznych synonimów na określenie owej federacji takich, jak „Stany Zjednoczone Europy”, czy też „Związek Wolnych Ludów Europy”. Federacja europejska kształtowałaby się stopniowo. Powstałyby najpierw konfederacja polsko-czechosłowacka, następnie związek regionalny Europy Środkowo-Wschodniej, a później „bloki” innych państw. Z kolei federacje regionalne łączyłyby się w unię, tworząc europejskie państwo związkowe, bez Niemiec i ZSRR. Nazywano je często „Stanami Zjednoczonymi Europy”. Nie należała do rzadkich opinia, iż wojna zakończy się „wystąpieniem rewolucyjnym ludów Europy”, pragnących stworzyć „federację Europy socjalistycznej”.

W omawianym okresie pojawiały się nader często postulaty, nie tylko propagowane przez radykalnych socjalistów, iż dojdzie po zakończeniu wojny do utworzenia „Socjalistycznych Stanów Zjednoczonych Europy”, złożonych z państw-republik. Powstałyby one w drodze „rewolucyjnego” zakończenia II wojny światowej, co sprzyjałoby w całej pełni budowie bezkonfliktowej struktury bezpieczeństwa w Europie¹⁸⁵.

¹⁸³ „RPWB” styczeń 1945, nr 1-2, s. 1-2.

¹⁸⁴ *Na horyzoncie. Siła i zasada siły*, „RPWB” 1-14 lutego 1945, nr 3, s. 1; por. J. Stańczyk, *Walczy my o świat bez krzywdzonych ludzi i pognębionych narodów*, „RPWB” 15-28 lutego 1945, nr 4; *Bezpieczeństwo międzynarodowe*, „RPWB” 14 kwietnia 1945, nr 7, s. 1-2.

¹⁸⁵ W sposób zdecydowany tę ostatnią tezę propagowali przedstawiciele radykalnego nurtu konspiracji socjalistycznej. Nie opowiadali się oni za stworzeniem związku krajów Europy Środkowo-Wschodniej. Przyjęli założenie, że po wojnie w wyniku „rozstrzygnięcia rewolucyjnego” utworzona zostanie „Europejska Federacja Narodów” jako demokratyczne i socjalistyczne „Stany Zjednoczone Europy”. Suwerenna „Polska Republika Socjalistyczna” znalazłaby odpowiednie miejsce w federacji europejskiej. Ideolodzy ugrupowania Polscy Socjaliści (PS) powtórzyli we wrześniu 1941 r. tezę, iż wojna zakończy się „potężnym przewrotem rewolucyjnym”, który przyniesie społeczeństwu Europy „całkowite wyzwolenie i prawdziwą wolność”. Uważali, że o kształcie przyszłej federacji europejskiej nie będzie decydował ZSRR. W federacji wolnych krajów demokratycznych respektowana byłaby idea „wyzwolenia i wolności narodów”. Owa federacja stanowiłaby „strukturę świata” opartą na „mocnych i zdolnych do obrony organizacjach państwowych. Byłby to „dobrowolny związek wolnych narodów”, zapewniający „równowagę polityczną, społeczną i gospodarczą”. Również przedstawiciele Robotniczej Partii Polskich Socjalistów, kontynuujący myśl polityczną PS, potwierdzili w kwietniu 1943 r. pogląd, iż wraz z końcem wojny nastąpi „rozwiązanie rewolucyjne” w skali światowej, umożliwiające utworzenie ogólnoeuropejskiej federacji socjalistycznej. Ważne miejsce w niej zajęłaby „Polska Republika Socjalistyczna”. Po wojnie doszłoby do utworzenia „Socjalistycznych Stanów Zjednoczonych Europy”. Wszystkie wolne narody byłyby równouprawnione i miałyby zapewnione godne warunki rozwoju. Zob. *Dokąd idziemy*, „Barykada” [Kraków], 25 sierpnia 1940, nr 1, s. 1; *O wespółzyciu narodów*, „Zagadnienia” listopad-grudzień 1940, nr 3, s. 4-10; *Jasno i ucziwie*, „Gwardia” sierpień 1941, nr 15, s. 3-4; *O celach wojny*, „Gwardia” 15 grudnia 1940, nr 8, s. 3; *Zjednoczone Stany Zjednoczone Europy*,

ORGANIZACJE SYNDYKALISTYCZNE

Syndykaliści polscy, nawiązując do idei jagiellońskiej, za rozwiązanie słuszne uznali (w lipcu 1940 r.) ścisłe współdziałanie polsko-czechosłowackie oraz współpracę z narodami białoruskim i ukraińskim. Przewidywali oni, iż powstaną „Stany Zjednoczone Europy Środkowej” zgodnie z kierunkiem „rozwoju dziejowego” i cywilizacyjnego. Owa struktura geopolityczna stanowiłaby przeciwwagę wobec „imperializmu rosyjskiego” oraz niemieckich planów *Mittleuropey*¹⁸⁶. Polska dzięki swojej „sile moralnej” – bez zamiaru osiągnięcia pozycji uprzywilejowanej – byłaby inicjatorką i członem „bloku” państw środkowo-europejskich¹⁸⁷.

W kwietniu 1941 r. przywódcy Związku Syndykalistów Polskich¹⁸⁸ propagowali tezę, iż państwo polskie wchodziłoby w skład federacji Europy Środkowo-Wschodniej, obejmującej także Ukrainę¹⁸⁹. Kształtowana byłaby „wspólna kultura” i „więź polityczna” w duchu idei wolności, równości i sprawiedliwości¹⁹⁰ oraz bezpieczeństwa¹⁹¹.

W opinii Syndykalistycznej Organizacji Wolności, sfederowane wskutek „rewolucji społecznej” narody środkowoeuropejskie, weszłyby w skład Stanów Zjednoczonych Europy. Ich integralnym elementem byłaby Polska jako „niepodległa republika ludowa”¹⁹². Zaistniałaby zatem równowaga geopolityczna na

„Barykada Wolności” 11 sierpnia 1941, nr 59, s. 4; *Deklaracja polityczna Polskich Socjalistów*, „Gwardia” wrzesień 1941, nr 16, s. 2-3; *Źródła i perspektywy nowego konfliktu*, „Zagadnienia” wrzesień 1941, nr 6, s. 11; [A. Próchnik], *Problem federacji*, „Uwagi Polityczne” 4 grudnia 1941, nr 24, s. 1-2; *Idea federacji*, „Gwardia” luty 1942, nr 21, s. 1-3; Niech się święci 1-Maja. Odezwa Polskich Socjalistów z kwietnia 1942 r., AAN, O/VI, sygn. 340/1, k. 6; *Perspektywy i zadania*, „Zagadnienia” maj 1942, nr 7, s. 10; *Program Robotniczej Partii Polskich Socjalistów*, w: *Wizje Polski. Programy polityczne lat wojny i okupacji 1939-1944...*, s. 233-234, 237; *Polityka pokoju i wojny*, „Robotnik” 18 listopada 1943, nr 129, s. 1; *Osiemnaście Punktów Programowych RPPS*, [Warszawa 1943-1944], s. 4; por. S. Ciesielski, *Koncepcje polityczne polskiej lewicy socjalistycznej w latach drugiej wojny światowej*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia” 1991, t. LXXVIII, no 1135, s. 195-227.

¹⁸⁶ *Kujmy broń. Program Związku Syndykalistów Polskich* (Warszawa, lipiec 1940 r.), w: *Wizje Polski. Programy polityczne lat wojny i okupacji...*, s. 39-44; *Polska jutra*, „Droga Wolności” (dalej: „DW”) sierpień 1940, nr 1, s. 4-5.

¹⁸⁷ „Akcja” 25 stycznia 1941, nr 4, s. 3; *Nie możemy zatracać perspektywy*, „Akcja” 28 marca 1941, nr 10, s. 2-4.

¹⁸⁸ Zob. S. Ciesielski, *Koncepcje polityczne Związku Syndykalistów Polskich w latach drugiej wojny światowej*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia” 1992, t. XC, nr 1274, s. 253-284; tenże, *Przyszła Polska i Europa w rozważaniach programowych Organizacji Syndykalistycznej „Wolność”*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia” 1994, t. CXVI, no 1636, s. 281-287.

¹⁸⁹ 189 Co zrobimy z Ukrainą, „Myśl – Pismo Młodych” (dalej: „M-PM”) listopad 1941, nr 5, s. 1-4.

¹⁹⁰ „M-PM” styczeń 1942, nr 2, s. 1; *Wspólnota kulturalna czy wieża Babel?*, „Sprawa” 10 maja 1942, nr 40, s. 3-4; W obliczu niedalekiej przyszłości, „Sprawa”, 1 sierpnia 1942, nr 47, s. 3.

¹⁹¹ S. Szwedowski, *Uwagi o stanie Polski sprzed 1 września 1939 r.*, [Warszawa 1942], s. 3-9, 15; *Z rozważań programowych*, „Sprawa” 13 grudnia 1942, nr 56, s. 3-4.

¹⁹² *Cele pokojowe Polski*, „DW” 5 stycznia 1941, nr 2, s. 6-7; *Rewolucja społeczna a rewolucja polityczna*, „DW” marzec 1941, nr 2, s. 1-4; *Wczoraj a dziś. Walka o wyzwolenie człowieka*, Warszawa [luty 1941], s. 13-14.

kontynencie oraz wolność, sprawiedliwość i pokój. Nastąpiłoby „prawdziwe współzycie wolnych z wolnymi i równych z równymi”¹⁹³.

Związek Syndykalistów Polskich, kontynuując wcześniejsze ustalenia utożsamiał się w 1943 r. z poglądem, że Polska będzie współuczestniczyć w kreowaniu „federacji wolnych państw Europy Środkowo-Wschodniej”¹⁹⁴. Polska – „państwo społeczne”, pełniłaby rolę „centrum” federacji krajów Europy Środkowo-Wschodniej, przyczyniając się do kształtowania pokojowego ładu opartego na wolności i sprawiedliwości¹⁹⁵. Owa federacja weszłaby w skład „Stanów Zjednoczonych Europy”¹⁹⁶.

Należy podkreślić, że charakterystyczna była znaczna zbieżność poglądów środowisk ruchu socjalistycznego i konspiracji syndykalistycznej na temat potrzeby utworzenia regionalnych federacji europejskich, przekształcanych w Stany Zjednoczone Europy nie integrujące Niemiec i ZSRR. Odrzucano pomysł podziału „starego kontynentu” na strefy wpływów oraz propozycje powołania „koncertu mocarstw”.

RZĄD RP ORAZ JEGO DELEGATURA NA KRAJ

Od jesieni 1939 r. Rząd RP zaczął wyrażać wprost pogląd, iż niepodległa Polska będzie współuczestniczyć w tworzeniu związku państw Europy Środkowo-Wschodniej w celu uniemożliwienia agresji z zachodu i ze wschodu¹⁹⁷ i tym samym zapewnienia równowagi geopolitycznej w Europie¹⁹⁸. Polski minister spraw zagranicznych August Zaleski uważał, iż najlepszym rozwiązaniem będzie utworzenie federacji w Europie Środkowo-Wschodniej¹⁹⁹.

¹⁹³ *O przyszłą Polskę*, „Walka Ludu” (dalej: „WL”) 8 marca 1942, nr 3, s. 2-5; *Jesteśmy patriotami*, „WL” 10 lipca 1942, nr 11, s. 1-2; *Lud w walce o wolność*, [Warszawa, brw], s. 18-21, 24; por. *O co właściwie idzie*, „WL” 5 stycznia 1943, nr 1, s. 4; *Koniec i początek*, „WL” 1 marca 1943, nr 5, s. 3; *Revolucja a niepodległość*, „WL” 20 listopada 1943, nr 19, s. 1-2.

¹⁹⁴ *Do świata pracy*, „Czyn” kwiecień 1943, nr 1, s. 1; *Zadania i cel*, „Czyn” 24 lipca 1943, nr 4, s. 2; *Miejsce Polski w Europie*, „Sprawa Chłopska” wrzesień 1943, nr 5, s. 4-5.

¹⁹⁵ *Nasze wielkie aspiracje i małe ambicje*, „Czyn” 10 listopada 1943, nr 8, s. 4; zob. [J. Szyndler], *Teatr w państwie społecznym*, [Warszawa] lipiec 1943, s. 1-3.

¹⁹⁶ *O zjednoczenie demokracji*, „Dekada” 10 stycznia 1944, nr 1, s. 1; *Kujmy broń*, [Warszawa, kwiecień] 1944, s. 18-20; por. *Polityka zagraniczna a wewnętrzna*, „Czyn” czerwiec 1944, nr 12, s. 3.

¹⁹⁷ *Armia Krajowa w dokumentach...*, t. VI, s. 5-6.

¹⁹⁸ Patrz: *Wizje Polski. Programy polityczne lat wojny i okupacji 1939-1944...*, s. 22; por. „Głos Polski” luty 1940, nr 2, s. 1-2; Tajny raport wicemin. Z. Gralińskiego z grudniowego zebrania Ligi Narodów – Angers 9 stycznia 1940, w: *Sprawa polska w czasie drugiej wojny światowej na arenie międzynarodowej. Zbiór dokumentów*, red. T. Cieślak, Warszawa 1965, s. 134-135.

¹⁹⁹ *Okólnik min. A. Zaleskiego do szefów placówek dyplomatycznych w sprawie polskich celów wojny (z 19 lutego 1940 r.)*, w: *Sprawa polska w czasie...*, s. 138-142; por. A. Zaleski, *Sytuacja polityczna świata*, „Jutro Polski” [Paryż], 10 kwietnia 1940, nr 11, s. 3, 8.

Zapowiedź ścisłego związku o charakterze politycznym i gospodarczym w Europie Środkowej zawierała Deklaracja Polsko-Czechosłowacka z listopada 1940 r.²⁰⁰ Premier W. Sikorski opowiadał się za stałą współpracą Polski i Czechosłowacji w budowie związku międzypaństwowego²⁰¹. „Bratnia unia” polityczna i gospodarcza między Polską a Czechosłowacją przyczyniłaby się do ustanowienia „straży pokoju w Europie Środkowej”²⁰². Rzeczpospolita, inicjując konfederację polsko-czechosłowacką, współtworzyłaby dobrowolny związek federacyjny „ściśle środkowo-europejski”, obok „bloku bałkańskiego”. Geopolityczna struktura Europy składałaby się ze związków federacyjnych, warunkujących równowagę w stosunkach międzynarodowych²⁰³.

Rząd RP, podpisując układ o konfederacji Polski i Czechosłowacji z 23 stycznia 1942 r. postulował, iż przyszła federacja środkowoeuropejska powinna współpracować z unią bałkańską w celu zapewnienia krajom międzymorza bezpieczeństwa oraz wzrostu dobrobytu²⁰⁴. Zakładano, że nie ma alternatywy dla utworzenia związków federalnych Europy Środkowo-Wschodniej²⁰⁵. Umożliwiłoby to powstanie po zakończeniu wojny Stanów Zjednoczonych Europy²⁰⁶. Opowiadał się za tym premier W. Sikorski, stwierdzając iż utworzone w Europie „bloki federacyjne” podlegałyby procesowi integracji, tworząc „pełną unię polityczną” tego kontynentu²⁰⁷.

²⁰⁰ *Sprawa polska...*, s. 181-182.

²⁰¹ Uwagi premiera W. Sikorskiego w sprawie memorandum prezydenta E. Benesa, dotyczącego współpracy polsko-czechosłowackiej (Londyn 3 grudnia 1940 r.), w: *Sprawa polska...*, s. 185-187; por. Uzupełniające sprawozdanie amb. E. Raczyńskiego z rozmowy premiera W. Sikorskiego z premierem W. Churchilllem [Londyn luty 1941 r.], w: tamże, s. 191-192; List premiera W. Sikorskiego do prezydenta E. Benesa w sprawie granic Polski i Czechosłowacji [Londyn 10 lutego 1941 r.], w: tamże, s. 188-189; Pismo okólnie min. A. Zaleskiego w sprawie współpracy polsko-czechosłowackiej [Londyn 2 czerwca 1941 r.], w: tamże, s. 197-199; E. Raczyński, *Co trzeba zrobić dla osiągnięcia federacji polsko-czechosłowackiej*, „WPPiL” 15 czerwca 1941, nr 24, s. 3.

²⁰² *Bądźmy gotowi*, „Żołnierz Polski” luty 1941, nr 1, s. 1-2.

²⁰³ [M. Seyda – red.], *Sprawa polska. Pytania i odpowiedzi*, Londyn 1942, s. 28-39, 54-78; M. Seyda, *Poland and Germany and the post-war reconstruction of Europe*, [London] 1942, s. 3-4, 24-31.

²⁰⁴ *Sprawa polska...*, s. 260-261; por. *Gen. W. Sikorski o współpracy polsko-czechosłowackiej*, „Polska” 11 lutego 1942, nr 4, s. 4-5; *Konfederacja polsko-czechosłowacka*, „Polska” 11 lutego 1942, nr 4, s. 4; *Prawdzie w oczy*. Przemówienie szefa Rządu gen. Sikorskiego na zebraniu brytyjskiej grupy międzynarodowej unii parlamentarnej (26 lutego 1942 r.), „Gazeta Polska” [Jerozolima] (dalej: „GP”) 2 marca 1942, nr 52, s. 1-2.

²⁰⁵ *Wizje Polski. Programy polityczne lat wojny i okupacji 1939-1944...*, s. 87; por. *Konfederacja Polski i Czechosłowacji*, w: *Wizje Polski. Programy...*, s. 85-86; por. *Ku jakiej Polsce idziemy*, „Rzeczpospolita Polska” 22 stycznia 1942, nr 2, s. 1-3; por. H. Tennenbaum, *Europa Środkowo-Wschodnia w gospodarstwie światowym*, London 1942, s. 124-128, 151, 154-155, 161-163.

²⁰⁶ *Granica polska na Odrze czynnikiem równowagi europejskiej*, „Biuletyn Zachodni” kwiecień 1942, nr 3, s. 1, 7-9.

²⁰⁷ *Exposé gen. Sikorskiego. O nowy front w Europie*, „GP” 27 kwietnia 1942, nr 92, s. 1, 4; „Armia polska stanowi piątą pod względem sily armię aliancką”. Przemówienie premiera gen. Sikorskiego w Radzie Narodowej, „GP” 16 sierpnia 1942, nr 192, s. 1; por. E. Raczyński, *O nową politykę europejską*, „Nowa Polska” grudzień 1942, z. 9, s. 753.

Powyższe stanowisko rządu RP o nieodzowności utworzenia bloków federacyjnych znalazło odzwierciedlenie w kolejnych wypowiedziach gen. W. Sikorskiego w pierwszych miesiącach 1943 r.²⁰⁸ Po zerwaniu stosunków dyplomatycznych polsko-sowieckich 25 kwietnia 1943 r. nadal wyrażana była opinia o potrzebie urzeczywistnienia konfederacji Polski i Czechosłowacji, rozszerzonej na całą Europę Środkową²⁰⁹. W drodze procesu ewolucyjnego kształtowałaby się struktura federacyjna narodów Europy Środkowo-Wschodniej²¹⁰. Jedynie integracja Europy Środkowo-Wschodniej – zdaniem Edwarda Raczyńskiego – uniemożliwiłaby dążenia agresywne oraz zapewniłaby bezpieczeństwo na „starym kontynencie”²¹¹.

Premier rządu RP, Stanisław Mikołajczyk aprobował pogląd, iż konieczne jest zapewnienie „organicznej współpracy” między Polską i Czechosłowacją w imię bezpieczeństwa geopolitycznego i rozwoju ekonomiczno-społecznego Europy Środkowo-Wschodniej²¹². Również autorzy deklaracji Krajowej Reprezentacji Politycznej z 15 sierpnia 1943 r. opowiedzieli się za kontynuacją związku polsko-czechosłowacki, przekształconego w szerszą konfederację (federację)²¹³.

W sposób wyraźny na ten temat wypowiedział się minister spraw zagranicznych RP, Tadeusz Romer w *exposé* z 13 września 1943 r. wygłoszonym na posiedzeniu Rady Narodowej. Podkreślił on, iż „los” Polski nierozzerwalnie związany jest z Europą Środkowo-Wschodnią, która w przyszłości jako ważny region geopolityczny musi stanowić strukturę federacyjną. Od porozumienia polsko-czechosłowackiego rozpoczęłaby się budowa federacji w Europie Środkowo-Wschodniej, nie stanowiącej zagrożenia dla ZSRR. Minister T. Romer uznał to za twórczy wkład Polski w bezpieczeństwo zbiorowe, którego warunkiem byłoby utworzenie federacji regionalnej obejmującej kraje Europy Środkowo-Wschodniej²¹⁴.

Również minister prac kongresowych Marian Seyda akceptował konieczność przymierza polsko-czechosłowackiego, sprzyjającego tworzeniu Konfederacji Na-

²⁰⁸ Przemówienie gen. Sikorskiego: *Trwałość pokoju zależy od trwałości koalicji demokratycznej*, „Dziennik Polski” (dalej: „DP”) 4 marca 1943, nr 815, s. 3; Gen. Władysław Sikorski, *Polska pragnie totalnego pokoju*, „DP” 29 marca 1943, nr 834, s. 2; Mowa generała Sikorskiego [w „City Livery Club”] z 30 marca 1943 r., „DP” 31 marca 1943, nr 836, s. 2.

²⁰⁹ Por. [Z. Sadkowski], *Honor i Ojczyzna*, Warszawa czerwiec 1943, s. 2, 144-148, 151-154; por. *Podstawowe zagadnienia*, „Niepodległość” 1 czerwca 1943, nr 10, s. 3-5.

²¹⁰ *U progu nowego współżycia narodów*, „Niepodległość” 1 czerwca 1943, nr 10, s. 2-3; por. *Pomiędzy Rosją a Niemcami*, „Orzeł Biały” 27 czerwca 1943, nr 25, s. 2.

²¹¹ *Sprawa polska...*, s. 382; Fragment sprawozdania amb. E. Raczyńskiego z rozmowy z min. A. Edenem na temat stosunków radziecko-czechosłowackich (6 czerwca 1943 r.), w: tamże, s. 404-405.

²¹² *Wizje Polski. Programy polityczne...*, s. 243-244; *Sprawa polska...*, s. 392-393; *Premier S. Mikołajczyk do Kraju: Cztery lata wojny*, „DP” 1 września 1943, nr 965, s. 1.

²¹³ *Armia Krajowa w dokumentach...*, t. III, s. 55-57; por. Gen. S. Rowecki do gen. W. Sikorskiego [12 stycznia 1943], w: tamże, t. 2, s. 401-404; por. *Cele wojenne Polski*, „Biuletyn Informacyjny” 14 stycznia 1943, nr 2, s. 2.

²¹⁴ *Exposé ministra Tadeusza Romera na posiedzeniu Rady Narodowej*, „DP” 14 września 1943, nr 976, s. 2.

rodów Europy Środkowej²¹⁵. Zdaniem premiera S. Mikołajczyka w przyszłości powojennej utworzone byłyby federacje europejskie²¹⁶. W środowisku Delegatury Rządu opowiadano się za potrzebą urzeczywistnienia unii polsko-czechosłowackiej oraz związku państw południowo-słowiańskich²¹⁷. Polska dążyłaby „metodą unijną” do budowy konfederacji Europy Środkowo-Wschodniej²¹⁸. Nie powinien przeciwstawiać się temu zamierzeniu ZSRR²¹⁹. Pogląd ten podzielało środowisko Armii Polskiej na Wschodzie²²⁰.

Sygnatariusze Deklaracji Rady Jedności Narodowej „O co walczy Naród Polski” z 15 marca 1944 r. stwierdzali wyraźnie, że region Europy Środkowo-Wschodniej powinien przekształcić się w federację, w której czynnie uczestniczyłaby Polska²²¹. Nie przestała zatem być uważana za atrakcyjną idea federacji regionalnych w Europie Środkowo-Wschodniej²²².

Niewątpliwie enuncjacje Rządu RP i Delegatury na Kraj oraz wypowiedzi publicystyczne tego środowiska charakteryzowała konsekwencja w powtarzaniu postulatu o nieodzowności utworzenia związku krajów Europy Środkowo-Wschodniej w celu zapewnienia bezpieczeństwa regionalnego na starym kontynencie²²³. Proces federalizacji rozpocząłby się od konfederacji polsko-czechosłowackiej. Nie do przyjęcia była koncepcja podziału Europy na strefy wpływów, uznana za niezgodną z pomysłem „Stanów Zjednoczonych Europy Środkowej” oraz „Stanów

²¹⁵ Depesza min. M. Seydy do Delegata Rządu na Kraj w sprawie przyszłości zachodnich granic Polski (z 30 sierpnia 1943 r.), w: *Sprawa polska...*, s. 398-399; *Przemówienie min. M. Seydy: „Rozrachunek z Niemcami”*, „DP” 18 września 1943, nr 980, s. 2; por. Zagadnienie Niemiec (październik 1943), AAN, MPK, sygn. 100, k. 1-7.

²¹⁶ *Prawo musi panować nad siłą*, „GP” 9 listopada 1943, nr 260, s. 1-2.

²¹⁷ AAN, O/VI, sygn. 202/XVIII/1, k. 100-124; zob. AAN, O/VI, sygn. 202/XVIII/2, k. 18, 23.

²¹⁸ AAN, O/VI, sygn. 202/XVIII/2, k. 107, 114-125, 258-267, 276-290, 293-294, 301-303; por.

Dwie polskie próby organizacji Europy Środkowej, „DP” 25 października 1943, nr 1011, s. 2.

²¹⁹ *Sprawa polska...*, s. 418-420; *Federacja jako konieczność dziejowa*, „Nasze jest jutro” (dalej:

„Njj”) 28 listopada, s. 4-5; *London obrońcą planu federacyjnego*, „Agencja Zachodnia” 6 grudnia 1943,

nr 12, s. 1-2; *Przeszłość i przyszłość idei federacyjnej*, „AZ” 20 grudnia 1943, nr 13, s. 2-3; por.

H. Bartoszewicz, *Związek sowiecki wobec koncepcji federacyjnych w Europie Środkowo-Wschodniej*

1941-1948, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 1995, z. 118,

s. 139-144.

²²⁰ [J. Niezbrzycki], *Geopolityka, strategia i granice*, [Tel-Aviv 1943], s. 3-4, 13; por. tenże,

Wojna sowiecko-niemiecka 1941-1945, [Italia, 2 lutego 1945], s. 144-145, 147-148, 152, 160.

²²¹ *Deklaracja Rady Jedności Narodowej*, „RP” marzec 1944, nr specjalny, s. 1; *Armia Krajowa*

w dokumentach..., t. III, s. 361-362; por. *Oświadczenie* [RJN i Delegata Rządu z 3 kwietnia 1944 r.], w:

tamże, t. III, s. 391-392.

²²² *Linia Curzona to linia 3-go rozbioru Polski*, „Nasze Ziemie Wschodnie” kwiecień-czerwiec

1944, nr 8, s. 7-9; *Idea Europy Środkowej*, „Rzeczpospolita Polska a Europa Środkowa” (dalej: „RPaES”)

maj 1944, nr 1, s. 1-2; *Na drogach realizacji federacji środkowo-europejskiej*, „RPaES” maj 1944, nr 1,

s. 3-5.

²²³ Zob. M. Zgórnjak, *Koncepcje federacyjne Rządu RP w Londynie w czasie II wojny światowej*,

„Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 1995, z. 118, s. 119-122; por.

J. Łaptos, *Działalność federalnych klubów Europy Środkowej 1942-1952*, tamże, s. 125-130.

Zjednoczonych Europy Południowo-Wschodniej”. Przez cały okres II wojny światowej opowiadano się wyraźnie i konsekwentnie za federalizacją nie tylko Europy Środkowo-Wschodniej, ale całego „starego kontynentu”.

ZAKOŃCZENIE

Reasumując należy stwierdzić, iż dość powszechną aprobatę zyskała koncepcja konfederacji polsko-czechosłowackiej. Owa konfederacja przekształciłaby się w związek krajów Europy Środkowo-Wschodniej, tworzących – w opinii wielu ugrupowań Polski Walczącej – federację. Przedstawiciele głównych nurtów polskiej myśli politycznej podkreślali szczególnie wielką rolę geopolityczną Europy Środkowo-Wschodniej, regionu który nie powinien być miejscem hegemonii jakiegokolwiek mocarstwa. Przeciwwstawiano się koncepcji podziału Europy na strefy wpływów, jako niezgodnej z ideą suwerenności i prawem samostanowienia narodów oraz z zasadą równowagi sił. Zdecydowana większość polskich ugrupowań i środowisk politycznych, powołując się na polską rację stanu, opowiadała się za stworzeniem związku (bądź „bloku”) państw Europy Środkowo-Wschodniej w formie unii, konfederacji lub federacji. Nadmienić należy, iż warszawscy wolnomularze optowali za utworzeniem światowego Związku Państw i Wspólnot Narodowo-Kulturalnych²²⁴. Natomiast ugrupowania reprezentujące szeroko rozumiany nurt prawicy narodowej zajęły stanowisko niejednorodne wobec koncepcji federacji Europy Środkowo-Wschodniej oraz pomysłu Stanów Zjednoczonych Europy. Część z nich aprobować pomysł konfederacji, a nawet federacji w Europie Środkowo-Wschodniej. Inne z kolei odrzucały jakąkolwiek formę konfederacji i federacji, uważając je za niezgodne z postulatem „mocarstwowości” i „wielkiego narodowego państwa polskiego”. Przeważali jednak zdecydowanie, wśród licznych ugrupowań Polski Walczącej, zwolennicy przekształcenia obszaru Europy Środkowo-Wschodniej w konfederację, a z czasem w federację, zapewniającą równowagę geopolityczną i bezpieczeństwo międzynarodowe na „starym kontynencie”. Stanowisko to aprobował Rząd Rzeczypospolitej Polskiej i jego przedstawicielstwo w okupowanym kraju.

²²⁴ Zob. „Ars Regia” 1993, nr 3-4, s. 127; por. L. Hass, *Polska – Europa – świat. Przesłanki i wytyczne ustrojowe (Dokument programowy warszawskich wolnomularzy z czasu II wojny)*, „Ars Regia” 1993, nr 3-4, s. 83-91.